MONSENIORUL GAUME

Protonotar apostolic, doctor în teologie

CREZUL

SAU REFUGIUL CREȘTINULUI ÎN TIMPURILE DE FAȚĂ

tradus și editat în limba română

Prima ediție

© Adevărul de Veacuri, 2026

Traducere în limba română © Robin Caramaschi, 2026

Textul original al lucrării CREDO OU REFUGE DU CHRÉTIEN DANS LES TEMPS ACTUELS, publicată în 1866 de MGR GAUME (1802–1879) , aparține domeniului public.

Prezenta ediție constituie o traducere originală în limba română, realizată după ediții franceze conforme tradiției catolice preconciliare, și este protejată conform legislației în vigoare privind drepturile de autor asupra traducerilor.

Reproducerea fragmentelor scurte este permisă numai cu menționarea sursei.

Editura: Adevărul de Veacuri

Anul publicării: 2026

Tipărit prin sistem de imprimare la cerere

ADEVĂRUL DE VEACURI

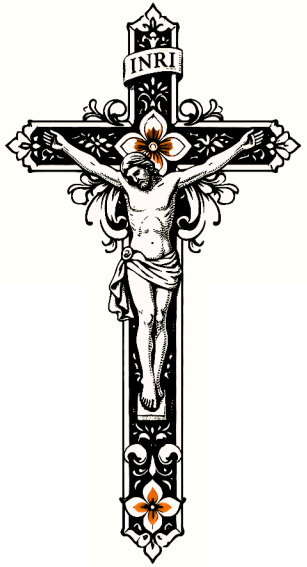
INRI

*Monseniorul **Jean-Joseph Gaume** (1802–1879)*

a fost un preot și teolog catolic francez din secolul al XIX-lea. Doctor în teologie și protonotar apostolic, el a exercitat numeroase responsabilități în învățământul și administrația ecleziastică, fiind printre altele vicar general al diecezei de Nevers.

Autor foarte prolific, el și-a consacrat opera apărării civilizației creștine și combaterii erorilor moderne. Scrierile sale, larg răspândite în secolul al XIX-lea, tratează probleme religioase, educaționale și sociale într-o perspectivă apologetică și doctrinară.

Printre lucrările sale cele mai cunoscute se numără Le Ver rongeur des sociétés modernes, La Révolution și CREZUL

sau refugiul creștinului în timpurile actuale, în care expune temeliile credinței creștine și oferă credincioșilor mijloace de a păstra credința în mijlocul crizelor religioase și morale ale epocii moderne.

IMPRIMATUR

Datum Versaliis Die 17 Decembris 1866.

D. BOUIX, *Vic.-Gen. Versal.*

CUVÂNT ÎNAINTE

Doar două cuvinte asupra titlului acestei broșuri.

CREZUL: cuvânt atotputernic. În comparație cu minunile pe care le săvârșește, creația cerului și a pământului nu pare decât un joc. Numai cu acest cuvânt, primii creștini au făcut să dea înapoi lumea păgână, i-au istovit pe călăi și i-au biruit pe cezari.

CREZUL: cuvânt mereu vechi și mereu nou, mereu necesar și mereu eficace. Numai el poate da fiilor biruința pe care a dat-o strămoșilor: *Hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra.*

CREZUL: cuvânt odios iadului, ale cărui toate strădaniile se rezumă în a-l izgoni din limbaj și a-l smulge din inima indivizilor și a popoarelor.

REFUGIU: La poalele Marelui Sfânt Bernard, pe marginea cărării anevoioase care urcă spre faimosul ospiciu, se află o locuință cu înfățișare modestă, dar zidită din piatră cioplită,

puternic boltită și mereu deschisă: se numește Refugiul. Acolo călătorul surprins de noapte sau năpădit de furtună găsește un adăpost sigur.

În zadar vânturile dezlănțuite, sinistri vestitori ai vijeliei, zguduie pădurile dimprejur; în zadar mase groase de zăpadă, împinse în sensuri potrivnice, întunecă zarea; în zadar ursul negru dă târcoale prin apropiere, căutându-și prada; în zadar avalanșa se prăbușește de pe coasta ghețarilor, iute ca fulgerul, grea ca un munte care se surpă: liniștit sub bolta lui de granit, călătorul râde de primejdie.

Când elementele, uneltite laolaltă, și-au potolit furia, când fiarele sălbatice s-au întors în vizuinile lor și cerul a redevenit senin, el își reia, recunoscător și voios, drumul abrupt către mănăstirea ospitalieră.

Mai expus decât călătorul Alpilor este creștinul secolului al nouăsprezecelea. Uragane, vifore, animale vătămătoare, avalanșe cu mult mai înfricoșătoare îi amenință viața, adevărata sa viață. În fiecare zi și aproape în fiecare ceas are nevoie de un refugiu.

Acest **REFUGIU** îl găsește în acest cuvânt: **CREZUL**.

A-i face cunoscută existența, necesitatea și siguranța acestui refugiu, pentru ca, în ceasurile primejdiei, să se pună la adăpost în el, sigur că va scăpa de toate atacurile vrăjmașilor

săi, oricât de perfizi sau de violenți ar fi: acesta este scopul acestei broșuri.

CREZUL SAU REFUGIUL CREȘTINULUI ÎN TIMPURILE DE FAȚĂ

CAPITOLUL ÎNTÂI
RAȚIUNEA ACESTEI SCRIERI

I

Numeroase ca atomii aerului, funeste ca miasmele mlaștinilor pestilențiale, erori de tot felul circulă în Europa modernă. În afară de cele mai rele zile ale vechiului păgânism, nimic asemănător nu s-a văzut. Aceste erori își ating astăzi formula lor cea din urmă. Raționalism, panteism, materialism, ateism, naturalism, cezarism, senzualism, pozitivism, socialism, solidarism, spiritism: numai numele lor înspăimântă.

II

Cu o activitate fără pildă, cuvântul, artele și presa le răspândesc. Aceste prodigioase mijloace de comunicare, necunoscute veacurilor de dinaintea noastră, par să nu fi fost inventate decât pentru a le sluji drept vehicule mai variate și mai rapide. În fiecare seară, o mie de care de foc pleacă din Paris, din Londra, din Viena, din Berlin, din marile și chiar din micile capitale, purtând încărcături de doctrine otrăvite, pe care le depun în toate locurile prin care trec.

III

A doua zi, sub toate formele — cărți, ziare, reviste, piese de teatru, pamflete, broșuri, cântece, gravuri — toate aceste produse ale unor creiere în delir se abat asupra Europei, precum norii de lăcuste pustiitoare asupra pământului african. Câteva ceasuri mai târziu, au pătruns pretutindeni. Le găsiți în salonul bogatului și în loja portarului; în cafenele, în cârciumi, în ateliere, până în adâncul satelor, sub stuful acoperișului plugarului, picurându-și veninul în suflete și devenind Evanghelia popoarelor.

IV

Din această propagandă universală și neîncetată, care sunt rezultatele? Priveliștea celor ce se petrec le arată în parte. Ce se petrece? Efectele băuturii de foc asupra sălbaticului, aceste erori monstruoase le produc asupra omului civilizat. În afara catolicismului, omul de astăzi nu se mai cunoaște. Nu știe nici ce este, nici de unde vine, nici încotro merge. Nu știe nici să se orienteze, nici să rămână statornic pe calea dreptului și a adevărului; nici să poruncească, nici să asculte, nici să iubească, nici să se roage, nici să sufere, nici să moară.

V

Neavând puterea de a mai afirma ceva, a nega este toată știința lui. Astăzi neagă totul: îl neagă pe Dumnezeu; neagă Providența; neagă Biblia; îl neagă pe Isus Cristos; neagă

Biserica; neagă Papa; neagă sufletul; neagă dreptul; neagă autoritatea; neagă proprietatea; neagă familia; neagă deosebirea esențială dintre bine și rău; neagă prezentul; neagă viitorul; se neagă pe sine însuși.

VI

Într-o asemenea zguduire a oricărei credințe; în mijlocul acestei confuzii de Babel și al întunericurilor înspăimântătoare ale unei nopți din ce în ce mai dense; prin această grindină neîncetată de săgeți aprinse; în sânul acestei atmosfere adânc corupte; printre atâtea dezertări scandaloase; într-o epocă, în sfârșit, în care Satana, cu o unitate de plan, cu o știință și o vigoare fără pildă, pune în mișcare toți berbecii săi împotriva creștinismului și pare a pregăti o nouă cădere a omenirii: într-un asemenea mediu trebuie să trăiască creștinul secolului al nouăsprezecelea.

VII

A trăi, pentru creștin, înseamnă a-și păstra credința întreagă, neclintită, lucrătoare. Cum va împlini el această minune? Să-și închidă ochii ca să nu vadă nimic, urechile ca să nu audă nimic? Cu neputință. Să respingă una câte una, prin cuvânt sau prin cuget, nenumăratele erori care îl asediază și care în fiecare zi își schimbă masca? Cu neputință.

VIII

Trebuie să recunoaștem: această situație stârnește teamă și milă. Teamă și milă, înainte de toate, pentru tinerele generații care, neputând compara prezentul cu trecutul, adorm fără neîncredere cu ideea că lumea se află în starea sa normală și că primejdiile de astăzi nu sunt nici mai mari, nici mai numeroase decât primejdiile de ieri.

Teamă și milă pentru creștinul slab instruit în cele religioase și cu totul absorbit de preocupările pământești.

Teamă și milă pentru toți, fiindcă, după semne prea temeinice, ceea ce vedem nu este decât începutul durerilor.

Ce trebuie făcut pentru a-i salva pe cei care mai voiesc încă să fie salvați?

IX

Să li se procure un refugiu: un refugiu sigur și deschis tuturor; un scut ușor de purtat și în stare să țină piept celor mai bune arme ale vrăjmașului; o ancoră de îndurare care să le țină barca nemișcată în mijlocul valurilor tulburate și să o ferească de cumplitul naufragiu în care atâția alții pier și vor pieri.

Fără greșeală, un asemenea serviciu nu este astăzi cea dintâi dintre milostenii, cea mai urgentă dintre necesități?

X

Care va fi acest refugiu, acest scut, această ancoră a mântuirii? Raționamentul? Nu. Într-un veac în care sofismul este rege, raționamentul nu are nici o valoare sau are foarte puțină. Cu bisturiul într-o mână și cu stingătorul în cealaltă, cel dintâi sofist venit vă atacă argumentele cele mai solide. Le întunecă, le disecă, le denaturează, le ocolește și sfârșește prin a le da pradă batjocurilor mulțimii ignorante sau cărturărești.

Ce trebuie, așadar? Fapte? De ce fel?

Fapte care, pe de o parte, să ofere creștinului asaltat de îndoială un reper inexpugnabil și care, pe de altă parte, să-l închidă pe campionul erorii într-un cerc de fier, din care să nu poată ieși decât pe două căi: **CREDINȚA** sau **nebunia**.

XI

În loc de un mare număr, se înțelege că cel mai bine ar fi să avem doar câteva fapte. Unul singur, dacă ar putea ajunge, ar fi desăvârșirea. Or, acest fapt există; și pe acest fapt unic se sprijină neclintit, asemenea cetății zidite pe stâncă, **CREZUL** creștinului.

Imens, el umple lumea și se impune de la sine credinței omenirii. Luminos ca soarele, nu cere, pentru a fi înțeles, nici raționament, nici studiu, nici osteneală: nu cere decât ochi. Neînduplecat ca o axiomă de geometrie, nu lasă nici un subterfugiu erorii. Neclintit ca piramidele deșertului, el este o cetate întărită din care tânăra creștină de cincisprezece ani

poate sfida toate atacurile sofismului, oricare ar fi mintea care îl zămislește, buzele care îl rostesc sau mâna care îl scrie.

Înfricoșător ca o oaste rânduită la luptă, el a fost întotdeauna, este încă și va fi veșnic coșmarul necredinciosului.

Care este acest fapt? Îl vom spune.

CAPITOLUL AL II-LEA
MARELE FAPT

I

LUMEA ADORĂ UN EVREU RĂSTIGNIT

Iată faptul.

În fața acestui uriaș al lumii morale se întâlnesc deopotrivă, fără a-l putea ocoli, credinciosul și necredinciosul. Pentru a înțelege valoarea acestui fapt uluitor, trebuie să-l descompunem și să-l studiem bucată cu bucată, în sine însuși și în consecințele sale.

II

Lumea. Și ce lume? Este lumea luminilor. Este Europa, America, partea inteligentă a Asiei și a Africii. Este patria eternă a marilor oameni și a marilor popoare; pământul hrănitor al geniului, al științei, al literaturii și al artelor. Într-un cuvânt, este, fără îndoială, partea cea mai luminată sau chiar singura luminată a neamului omenesc și cea mai puțin

dispusă să se lase sedusă de impostură ori stăpânită de prejudecăți.

III

Această lume adoră. Ce va să zică aceasta? Va să zică faptul că ea crede cu o credință neclintită că un Evreu răstignit este Dumnezeu, Creatorul lumilor, Cârmuitorul imperiilor, Cel Veșnic, Cel Atotputernic, Judecătorul suprem al viilor și al morților.

În consecință, îi aduce un cult suveran și nu-l aduce decât Lui singur. Numai Lui Îi înalță temple și Îi oferă jertfe. Numai către El își înalță rugăciunile și mulțumirile. Numai în El își pune nădejdile. Numai de la El așteaptă toate bunurile. Numai pentru El este iubirea sa: iubire arătată prin jertfe de tot felul, chiar dintre cele mai costisitoare firii.

IV

Un Evreu răstignit. Obiectul acestui cult universal, strălucitor, neclintit, al elitei neamului omenesc este un Evreu răstignit.

Ce este un Evreu? În epoca în care a trăit Evreul adorat, Isus din Nazaret, evreii erau batjocura restului lumii. Josnicie, ignoranță, superstiție, viclenie erau sinonime ale numelui lor. Dovada se află la autorii păgâni, precum Cicero, Horațiu, Tacit, Suetoniu, Marțial.

Departe de a modifica părerea în favoarea lor, timpul a făcut-o și mai ostilă. Din ridicoli, evreii au devenit odioși. Timp de șaptesprezece secole, evreul a fost ținut închis în orașele creștine ca o ființă primejdioasă și impură. În Franța, cu mai puțin de optzeci de ani în urmă, se putea citi pe grilajele unor promenade publice: **Evreul și porcul nu intră aici.** În Africa, arabul mahomedan mai poate și astăzi să-l insulte nepedepsit pe evreu, să-l tragă de barbă, să-l lovească, să-l scuipe în față.

V

În a schimba această antipatie universală, emanciparea modernă este neputincioasă. Din evreu poate face un cetățean; nu va face niciodată din el un francez, un german, un englez. Înaintea legii, egal al celorlalți locuitori, el nu este astfel în stima publică. Aceasta nu-i vine decât în măsura în care încetează de a mai fi evreu.

Lucrul acesta este atât de adevărat, încât și astăzi, pentru a zugrăvi dintr-un singur cuvânt un trădător, un viclean, un cămătar, se spune: **Este un evreu.** Evreul însuși roșește a se numi evreu, atât de mult simte acest nume înjosit. Își dă cu afectare alt nume, acela de israelit.

VI

Isus din Nazaret nu este numai un Evreu, ci un Evreu răstignit. În vremea în care a suferit-o, răstignirea era dintre toate supliciile cel mai infam.

„Al robilor, al tâlharilor, al ucigașilor și al răzvrătiților, supliciul era crucea. Pe ea erau pironiți și pe ea rămâneau spânzurați până ce mureau de foame, de sete și de dureri; după moarte, erau lăsați hrană câinilor și corbilor."

VII

Astfel, cine zice **Evreu răstignit** zice tot ceea ce este mai josnic între cele mai josnice, mai blestemat între cele blestemate, mai defăimat între cele defăimate, însuși oprobiul plebei și lepădătura cea din urmă a neamurilor.

De aici urmează că, adorând un Evreu răstignit, lumea, și lumea civilizată, este totodată actor și martor al unui fapt care depășește ultimele limite ale absurdului:

UN VIERME DE PĂMÂNT PE ALTARELE NEAMULUI OMENESC

Iată faptul.

CAPITOLUL AL III-LEA
ISTORIA ACESTUI FAPT

I

Când și cum s-a produs ciudatul fenomen pe care îl avem înaintea ochilor? Acest fapt urcă până acum optsprezece sute de ani. De o mie de ori pe zi, lumea actuală îl proclamă. Veacuri, ani, evenimente istorice, tratate de pace ori de război, contracte civile, tranzacții comerciale, orice acte ale vieții publice sau ale vieții private: totul la ea datează de acolo. A nega soarele nu ar fi mai nebunesc decât a nega acest prim fapt.

Or, acum optsprezece sute de ani, lumea întreagă, afară de evrei, adora mii de divinități. A nega al doilea fapt nu este mai puțin cu neputință decât a-l nega pe cel dintâi.

II

Pentru a detrona aceste mii de dumnezei și a le substitui, în cultul neamului omenesc, pe Evreul răstignit, trebuia mai întâi răsturnat iudaismul și păgânismul. Cu alte cuvinte, trebuia

declarat război tuturor popoarelor și atacate în ceea ce este mai sacru în adâncul inimii omenești: sentimentul religios.

La evrei și la păgâni, sentimentul religios era cu atât mai puternic cu cât se confunda cu prejudecățile cele mai măgulitoare pentru orgoliul național. Toți credeau că instituțiile lor politice sunt legate în chip inviolabil de păstrarea religiei lor.

III

Cu istoria în mână, evreii dovedeau că prosperitățile și nenorocirile națiunii lor veniseră întotdeauna din credincioșia ori din necredincioșia ei față de Iehova. Pe credința oracolelor, Roma, stăpâna lumii, privea cultul dumnezeilor săi ca pe cauza succeselor sale și ca pe garanția duratei veșnice a imperiului său.

Astfel, din orice punct de vedere am privi-o, întreprinderea este un țesut de dificultăți, fiecare mai mare decât cealaltă.

CAPITOLUL AL IV-LEA
ÎNTÂIA DIFICULTATE
A DISTRUGE IUDAISMUL

I

Întreprinderea înfățișează două faze: faza distrugerii și faza reconstrucției. A desființa religia tuturor popoarelor și a-i substitui o alta: acesta este îndoitul aspect sub care trebuie studiată această imensă revoluție.

Față de restul omenirii, evreii erau, ce-i drept, puțini la număr; dar aveau pentru religia lor o alipire foarte vie, foarte întemeiată, foarte interesată.

II

Alipire foarte vie. De mai multe secole, erau radical vindecați de înclinarea lor spre idolatrie. Mai degrabă decât să renunțe la legea lui Moise, suferiseră, din partea regilor Siriei, jafuri, pustiiri, umiliri și tot soiul de rele tratamente. Pentru apărarea credinței lor, un mare număr vărsaseră, sub conducerea lui Matatia și a fiilor săi, sângele lor pe câmpurile de luptă; alții, precum Eleazar și Macabeii, o mărturisiseră cu generozitate

înaintea tiranilor și, mai degrabă decât să o lepede, se lăsaseră uciși în mijlocul celor mai cumplite suplicii.

III

Alipire foarte întemeiată. Iudaismul era religia adevărată. Îl avea pe Dumnezeu însuși drept autor; pe patriarhi și pe proroci, slava națiunii, drept interpreți; iar pe evreii înșiși, drept unici depozitari. Ierusalimul era cetatea sfântă prin excelență. Templul său era singurul sanctuar din lume în care adevăratul Dumnezeu primea adorările oamenilor și își rostea oracolele. O lungă suită de minuni slujea drept temelie acestei religii. Credincioșia fiilor lui Israel față de această lege coborâtă din cer fusese izvorul unor nenumărate binecuvântări. Ea le câștigase bunăvoința celor mai mândri cuceritori; ea alcătuia încă superioritatea lor față de celelalte popoare.

IV

Alipire foarte interesată. Tălmăcirea mincinoasă dată profețiilor de către farisei lingușea atât de mult orgoliul național, încât devenise temelia tuturor nădejdilor. Cu o încăpățânare fanatică, evreii așteptau un Mesia cuceritor, care să-i elibereze de jugul odios al neamurilor, care să le pună în mână sceptrul universului și să facă să renască, cu noi străluciri, frumoasele zile ale domniei lui Solomon.

V

Or, trebuia să fie făcuți să creadă că tălmăcirea fariseică a profețiilor era o eroare; că așteptarea lor a unui Mesia cuceritor era o himeră; că religia lor era o umbră zadarnică ce urma să facă loc realității; că titlul lor, până atunci exclusiv, de popor al lui Dumnezeu era un titlu care trebuia împărțit cu toate popoarele.

Trebuia să fie făcuți să creadă că ura și disprețul lor moștenite față de neamuri erau două sentimente vinovate, care trebuiau înlocuite printr-o iubire de frați, fără restricție și fără rezervă.

În consecință, trebuiau să treacă peste interdicțiile legii lui Moise, care le oprea orice legătură religioasă cu păgânii și, sub pedeapsa osândei veșnice, să adore împreună cu ei, cu unul și același cult, în aceleași temple, un om judecat, condamnat, supliciat, prin înțelegere comună, de ei și de păgâni, ca pe un vestit făcător de rele, și să-l recunoască drept singurul Dumnezeu al cerului și al pământului.

CAPITOLUL AL V-LEA
A DOUA DIFICULTATE
A DISTRUGE PĂGÂNISMUL

I

Păgânii nu se arătau mai puțin decât evreii atașați de religia lor. Pentru a ridica această alipire la cel mai înalt grad, la sentimentul religios se adăuga interesul patimilor. Departe de a le stânjeni, păgânismul lingușea toate înclinările cele mai dragi omului degradat. Mintea nu era silită să-și plece orgoliul sub jugul unor mistere nepătrunse. De altfel, nici o autoritate nu o constrângea să primească drept regulă de credință ceea ce îi plăcea să lepede.

II

Morala păgânismului nu era mai stânjenitoare decât dogma. Ea lăsa inima cu totul liberă în afecțiunile sale. Dezordinile pentru care omul simte o înclinare atât de imperioasă nu erau numai îngăduite, ci erau și în cinste: li se acordau chiar răsplăți. Ce zic? Consacrate prin exemplul zeilor, erau într-un fel obligatorii. Excesele de neînfrânare și de desfrânare

alcătuiau fondul misterelor lui Bacchus, ale Cibelei și ale Venerei. A te deda unei prostituții publice era un act de religie.

III

Ideea unei vieți viitoare nu răspândea nici o amărăciune asupra plăcerilor vieții de față. Pentru cei mai mulți dintre păgâni, moartea era întoarcerea în neant. Cei mai iscusiți admiteau transmigrarea succesivă a sufletelor, care sfârșeau toate prin a ajunge la fericire. În Tartarul lor, mai mult sau mai puțin veșnic, nu se pedepseau decât anumite crime monstruoase, pentru care oamenii au în chip firesc oroare și pe care aproape toți le evită fără osteneală. Celelalte dezordini nu închideau intrarea în Câmpiile Elizee.

IV

Cultul păgânismului nu era mai puțin atrăgător decât dogma și morala lui. Pentru a-i cinsti pe zei, se mergea la temple mărețe. Preoți îmbrăcați cu mare strălucire jertfeau victime împodobite cu fast. Tineri de amândouă sexele, gătiți în veșminte lungi albe și încununați cu flori, slujeau drept miniștri. Împărații, consulii, magistrații, senatorii, cu însemnele demnității lor, sporeau prin prezența lor splendoarea ceremoniilor. Aerul era plin de miresme dulci, arse din belșug. Cele mai frumoase glasuri și instrumentele cele mai plăcute alcătuiau concerte încântătoare. Jertfa era urmată de ospețe, de dansuri, de jocuri, de lupte de gladiatori,

de iluminări, de spectacole feerice. Acestor sărbători religioase, Roma le consacra aproape jumătate din an.

V

Adăugați că tot ceea ce poate da autoritate unui cult sprijinea această religie atât de comodă. Ea fusese suptă odată cu laptele; era privită drept cea mai prețioasă moștenire a strămoșilor. Popoarele socoteau că fericirea lor este legată de ea; făceau din ea temelia republicilor și a statelor lor. Le era atât de dragă, încât luptau pentru apărarea ei cu mai multă ardoare decât pentru propria lor viață.

VI

Această religie era atât de veche, încât obârșia ei se pierdea în noaptea timpurilor. Se credea că începuse odată cu lumea și că zeii înșiși îi erau autorii. Toate veacurile, toate națiunile îi aduceau mărturie. Cei mai mari oratori o apărau de jignirile ce se îndrăzneau împotriva ei și adesea zeii își arătau mânia împotriva profanatorilor prin pedepse exemplare. Generalii de oști, cei mai mândri cuceritori, nu cutezau să plece în expedițiile lor fără să meargă mai întâi, în chip solemn, să invoce zeii, în templele cărora veneau apoi, la întoarcere, să atârne trofeele biruințelor lor.

VII

Dacă zeii își făceau simțită mânia, își făceau simțită și puternica lor ocrotire. Lumea era acoperită de temple, pline

de inscripții care perpetuau amintirea binefacerilor lor și recunoștința celor ce le primiseră. Istoriile erau pline de minunile lor. Atât de mare era încrederea pe care o inspirau oracolele lor, încât nimeni nu îndrăznea să întreprindă ceva fără a le fi consultat. De mai bine de două mii de ani, tot ceea ce Răsăritul și Apusul cunoșteau mai ales distins mergea în procesiune la anumite temple, vestite prin șirul necurmat de minuni care se săvârșeau acolo în fiecare zi și unde zeii se arătau sub chip omenesc. Versurile sibiline făgăduiau Romei că va păstra sceptrul lumii atâta vreme cât își va păzi vechile ceremonii; iar această cetate arăta un zel aprins pentru a susține o religie care îi asigura destine atât de mari. Astfel cerul și pământul, zeii și oamenii, lucrau împreună la întărirea păgânismului.

CAPITOLUL AL VI-LEA
A TREIA DIFICULTATE
A ÎNTEMEIA CREȘTINISMUL

I

A distruge iudaismul și păgânismul nu era decât partea întâi, și cea mai puțin grea, a întreprinderii. Pe ruinele lor, a ridica creștinismul era partea a doua. Or, ce era creștinismul? Era adorarea unui Evreu răstignit, înlocuindu-l pe toate altarele lumii pe veșnicul Iehova și pe marele Jupiter. Pentru evreu ca și pentru păgân, aceasta era cel mai monstruos sacrilegiu. Era răsturnarea deplină a rațiunii și cea mai strălucită nebunie. Pentru cei mai puțin ostili, creștinismul era o religie nouă, absurdă, imposibilă, compromisă dinainte prin supliciul rușinos al autorului ei și vrednică de dispreț prin obscuritatea adepților săi.

II

Pentru un mare număr, atât dintre evrei cât și dintre neamuri, creștinismul era ceva și mai odios. Era formidabila apariție a

adevărului, a acelui adevăr acuzator de care omul se teme ca de un flagel, fiindcă îi osândește faptele întunericului, îl obosește prin luminile sale neîndurătoare și îl urmărește cu remușcările sale neîmpăcate. Care nu trebuiau să fie groaza, înfiorarea, furia tuturor acestor oameni cu inima stricată, de care lumea era plină, când au recunoscut această regină absolută care venea să-și revendice drepturile uzurpate?

III

Dacă omul pe care îl numesc cel mai înțelept dintre filozofi, Socrate, a fost, după cum se spune, osândit să bea cucută pentru că a îndrăznit să amintească un singur adevăr dintre aceste adevăruri reformatoare, cum vor fi primiți aceia care vor veni să le proclame pe toate, cu o autoritate care nu îngăduie răspuns? Astfel, printr-o coincidență nemaiauzită, și ignoranța vulgului, și știința înțelepților conspirau cu aceeași putere împotriva întemeierii creștinismului.

IV

Trebuie spus: cel mai înfricoșător complice al lor era chiar creștinismul însuși. În dogma sa, era o religie cu totul plină de taine necrezute. Propovăduia un Dumnezeu evreu, și Evreu răstignit; un Dumnezeu unul, și trei persoane în acest Dumnezeu; un Dumnezeu-Om, născut dintr-o fecioară; un Dumnezeu care se mănâncă sub chipul unei bucăți de pâine, care se bea sub înfățișarea câtorva picături de vin, și o sută de alte dogme deopotrivă ridicole în ochii rațiunii. Toate aceste

dogme trebuiau primite fără a crâcni și cu atâta convingere încât omul să fie gata să moară pentru a le apăra, sub pedeapsa de a cădea, la ieșirea din viață, în focurile veșnice.

V

În morala sa, era o religie înfricoșătoare prin severitate și asprime. Înfricoșătoare prin severitate, nu se mulțumea să condamne faptele vinovate; proscria cuvintele, privirile, cele mai mici gesturi potrivnice vreunei virtuți pe care o propovăduia, iar ea le propovăduia pe toate. Coborând până în adâncul conștiințelor, mergea să caute fibra cea mai delicată și o smulgea fără milă. În ochii ei, cugetul rău, fugitiv, dar consimțit, era o crimă vrednică de a fi pedepsită cu o veșnicie de suplicii.

VI

Înfricoșătoare prin asprime, nu vorbea decât despre răstignire, despre lacrimi, despre mortificări, despre posturi, despre priveghere neîncetată, despre lupte împotriva sinelui, despre mărturisiri umilitoare și despre o sută de alte practici, unele mai împovărătoare și, în aparență, mai absurde decât altele.

Ca să nu citățm decât un singur exemplu, se spunea unui om care cerea să fie creștin: „Dacă voiești să fii de religia noastră, trebuie să te dezbraci."
„Să mă dezbrac! Cine? eu? un om cinstit, un principe, un împărat, un Constantin, să mă dezbrac? Vă bateți joc de mine

spunându-mi aceasta?”
„Da, trebuie să rămâi în cămașă în fața unuia dintre vasalii tăi și să-l rogi să te cufunde în apă, și nu numai până la gât, ci până deasupra capului.”

Așa se boteza în Biserica primitivă.

Pe lângă aceasta, poruncea păzirea unor legi necunoscute, potrivnice celor mai vechi obiceiuri și celor mai universale prejudecăți, precum iertarea injuriilor, iubirea vrăjmașilor, fraternitatea tuturor oamenilor și egalitatea lor înaintea lui Dumnezeu: adică lovea în inimă întreaga lume veche, a cărei temelie socială era sclavia.

VII

În cultul său, nu inspira mai puțină repulsie. Mărețele biserici, solemnitățile strălucite, ceremoniile impunătoare care astăzi captivează simțurile și atrag inimile erau necunoscute creștinismului primitiv. Era o religie săracă care, în loc de sărbători pompoase, de dansuri, de ospețe, de jocuri de circ, de spectacole de amfiteatru, nu oferea decât imagini lugubre, amintiri sângeroase, lecturi serioase, învățături și rugăciuni al căror obiect nu avea nimic măgulitor pentru simțuri. Era o religie cu totul spirituală și cu totul orientată spre viitor. Ca răsplată, nu făgăduia aici jos decât disprețul înțelepților, ura popoarelor, spolierea, moartea sub formele cele mai cumplite; iar după moarte, bunuri nevăzute, despre care omul nu-și poate face idee.

VIII

Că lumea veche ar fi primit păgânismul fără împotrivire și chiar cu grabă, se înțelege. A întemeia păgânismul însemna a deschide înaintea torentului patimilor zăgazurile care îl țin în frâu. Dimpotrivă, a întemeia creștinismul înseamnă nu numai a opri torentul, ci încă a-l face să se întoarcă spre izvorul său. A fi alipită de păgânism însemna a adora înclinările cele mai imperioase și cele mai dragi. A se alipii de creștinism însemna a se răstigni de viu. Dacă cea dintâi întreprindere nu înfățișează nimic greu, cea de a doua este o sfidare aruncată tuturor puterilor omenești.

IX

Prin aceeași cauză se explică succesele lui Mahomed. În fruntea unor armate fanatice, cămilarul din Mecca se înfățișează arabilor ignoranți și stricați; apoi, cu sabia într-o mână și cupa plăcerilor în cealaltă, le spune: „Crede sau mori." În credința pe care o cere în timpul vieții se află îngăduința de a jefui, de a ucide, de a reduce în sclavie tot ceea ce nu este credincios; iar după moarte, garanția tuturor plăcerilor senzuale într-un paradis al voluptăților. Se înțelege, deci, că, lingușind patimile, mahomedanismul și-a putut face nenumărați partizani. Pentru a obține un asemenea rezultat, nu trebuie să fii nici dumnezeu, nici taumaturg, nici sfânt, nici proroc.

X

Așa este cu toate pretinsele religii care au apărut în lume. Nu este nici una singură care să nu-și fi datorat originea, progresul și dăinuirea emancipării uneia dintre cele trei concupiscențe ale inimii omenești: mândria, cupiditatea, voluptatea. Mai puțin opusă este lumina întunericului decât creștinismul tuturor acestor religii mincinoase. Numai el nu se învoiește cu nici o slăbiciune; numai el atacă din față toate viciile și toate înclinările stricate; numai el propovăduiește toate virtuțile și poruncește toate felurile de jertfe. O astfel de religie era, trebuie să o repetăm, religia pe care trebuia să o întemeieze.

CAPITOLUL AL VII-LEA
A PATRA DIFICULTATE
ÎNTINDEREA ÎNTREPRINDERII

I

Cui se pretinde a i se impune această înfricoșătoare religie? Câtorva sate izolate, ignorante, pe jumătate sălbatice? Nu. Câtorva orașe mici din Orient sau din Occident, deopotrivă străine de luminile și de corupția restului lumii? Nu. Numai popoarelor barbare, iar nu egiptenilor, grecilor, romanilor, principii civilizației? Nu.

II

Este vorba de a o propovădui tuturor popoarelor fără excepție, Orientului și Occidentului, universului întreg. Întreprinderea nu va avea alte hotare decât hotarele lumii. Ghețurile Nordului, focurile Sudului, nemărginirea Oceanului, asprimea munților, nisipurile deșerturilor vor fi bariere neputincioase pentru a-i opri cursul. Colosalul imperiu al Cezarilor, care se crede el singur întregul univers, nu trebuie să facă decât o

parte din această Biserică pe care se vrea a o întemeia. Romanul trufaș, asiaticul moleșit, indianul voluptuos, maurul stupid, germanul mândru, scitul sălbatic, toți intră în acest plan.

III

Pretinsul imperiu al climatelor, deosebirea raselor, antipatia spiritelor, gelozia slavei, rivalitatea stăpânirii, opoziția intereselor, deosebirea moravurilor, viciile caracteristice ale națiunilor nu trebuie nicidecum să împiedice toate popoarele să se unească într-o singură societate, să adopte aceeași credință, să practice același cult, să se deprindă în aceleași virtuți și să se privească drept frați.

CAPITOLUL AL VIII-LEA
A CINCEA DIFICULTATE
TIMPUL

I

Ce timp se alege pentru a propovădui această nebunie de neconceput și a impune această religie, nu mai puțin severă în morala sa decât absolută în dogma sa? Fără îndoială, vreunul dintre acele veacuri fabuloase despre care vorbesc poeții, când oamenii, risipiți prin păduri, fără învățătură, fără lumină, fără apărare, erau dispuși să creadă toate născocirile vestite de impostori iscusiți; veacuri de aur, când, neavând nici patimi, nici vicii, locuitorii pământului nu găseau în ei nici o piedică pentru a primi jugul moralei, oricât de greu ar fi fost? Nu. Se alege veacul lui August: veac pe deplin istoric.

II

Ce era veacul lui August? Veacul păgân cel mai luminat și cel mai corupt; veacul civilizației materiale celei mai înaintate; veacul oratorilor, al poeților, al filozofilor, al războinicilor, al

unor oameni atât de mari în toate genurile, încât o admirație fanatică nu încetează să-i dea tinereții drept maeștri și modele; dar și al unor oameni ale căror desfrânări par astăzi fabuloase și pe care simpla idee de datorie ori de constrângere era de ajuns să-i umple de furie.

III

A practica furtul, camăta, concusiunile, viciul infam sub toate formele și cu rafinamente nemaiauzite, era studiul lor, viața lor, triumful lor. A face ca mii de oameni să fie sfâșiați de armate de tigri, de lei și de pantere, sau a-i face să se măcelărească între ei, era plăcerea lor. Această plăcere era atât de obișnuită, încât soarele nu se ridica niciodată fără să o lumineze undeva pe glob; atât de amețitoare, încât i se jertfeau munți de aur și încât era sigur că, făgăduind-o poporului, se putea ajunge, chiar fiind cel din urmă dintre ticăloși, la cele dintâi demnități ale imperiului.

IV

A schimba niște lei în miei, ori niște bucăți de granit în fii ai lui Avraam, nu este mai greu, fiecare va recunoaște, decât a face pe asemenea oameni, într-un asemenea veac, să primească dogma și morala creștinismului.

CAPITOLUL AL IX-LEA
A ȘASEA DIFICULTATE
CALOMNIATORII

I

Abia s-a arătat creștinismul, că mii de glasuri calomniatoare s-au ridicat împotriva lui, l-au urmărit, l-au însoțit, l-au precedat în toate demersurile sale, ruinându-i cele dintâi cuceriri și făcând cu neputință pe cele pe care le plănuia. Împărțiți în toate celelalte, evreii și păgânii se uniseră pentru a alcătui acest concert formidabil, care răsuna în toate ecourile Orientului și Occidentului.

II

Oameni de nimic, renegați, hulitori, răzvrătiți, nimicitori ai adevăratei religii, dușmani ai poporului lui Dumnezeu, tulburători ai liniștii publice, profanatori ai Scripturii, fanatici care își împingeau îndrăzneala sacrilegă până la a substitui Dumnezeului lui Avraam, al lui Isaac și al lui Iacob un vestit făcător de rele, condamnat cu forme legale și dat la moarte pentru crimele sale de mâna călăului: astfel, împreună cu multe alte insulte, îi defineau evreii pe creștini.

III

Creștinii, spuneau la rândul lor păgânii, sunt atei a căror impietate provoacă mânia zeilor nemuritori; magicieni întunecați care, pentru a izbuti mai bine în planurile lor criminale, nu voiesc între ei nici învățați, nici oameni virtuoși, nici nobili, nici bogați, ci numai proști, naivi, săraci, copii, femeiuști, sclavi, sceler ați, asemenea acelora care au născocit această abominabilă superstiție și al căror cap, dat lui Pilat de propriul său neam, a suferit pe drept supliciul infam al crucii; niște monștri cu chip omenesc care, la ospețele lor de noapte, înjunghie un copil al cărui sânge îl beau și a cărui carne zvâcnitoare o mănâncă cu desfătare, după care se cufundă în cele mai infame desfrânări.

IV

Aceste calomnii și o mie de altele biruiseră într-atât, încât numele de creștin devenise numele tuturor crimelor, astfel încât era de ajuns să-l porți pentru a fi, fără nici o cercetare, judecat vrednic de toate supliciile și de ura neamului omenesc. Acuzați de această crimă, care le cuprindea pe toate, Nero a făcut să fie arși o foarte mare mulțime: *multitudo ingens*. Când erau duși la moarte, îi preceda un crainic strigând: „Acesta este un creștin, un dușman al împăraților și al zeilor", *Christiani inimici Deorum et Imperatorum*. Și aceasta era de ajuns pentru a stinge orice simțământ de milă față de ei.

CAPITOLUL AL X-LEA
A ȘAPTEA DIFICULTATE
ERETICII

I

Urmărit de ura universală, creștinismul nu avea altă resursă decât în strânsa unire a membrilor săi. Deodată, un obstacol, poate cel mai supărător dintre toate, se ivește în chiar sânul noii religii.

II

Dezbinarea se strecoară printre creștini: apar ereticii. La câțiva pași de cenacolul din care ieșise creștinismul, ei ridică altar împotriva altarului. Chiar în timpul vieții apostolilor, ei alterează doctrina Învățătorului, a cărui dumnezeire merg până a o tăgădui. Prin răzvrătirea lor, slăbesc în mintea neofiților autoritatea păstorilor. Prin istoriile lor pline de neadevăruri, clatină autenticitatea Evangheliilor. Prin moravurile lor, mai mult încă decât prin cuvintele lor,

propovăduiesc erori monstruoase care dau naștere unor secte abominabile.

III

Aceste secte se înmulțesc ca neghina. În mai puțin de un secol, se ridică mai mult de optzeci. În Asia, în Europa, în Africa, sunt întâlnite pretutindeni. Noua religie nu poate face un pas fără ca ele să se țină după dânsa pentru a o compromite. Învățații, oamenii din popor, femeile mai ales și chiar diaconi și preoți sunt autorii lor ori devin propagatorii lor cei mai înfocați. Profitând de această dezbinare, evreii și păgânii repetă într-un glas că creștinii nu merită nici o încredere, de vreme ce se învoiesc atât de rău între ei. De fapt, cum s-ar fi putut da crezare unor propovăduitori dintre care unii spuneau da, iar alții nu? Nepăsarea și disprețul erau tot ceea ce li se putea acorda.

CAPITOLUL AL XI-LEA
A OPTA DIFICULTATE
FILOZOFII

I

În urma ereticilor vin filozofii evrei și păgâni. Niciodată nu au fost atât de numeroși și atât de ostili adevărului. Ciulind urechea cu luare-aminte, ei adună toate zvonurile care circulă pe seama creștinilor. Se interesează cu curiozitate de cele ce se petrec în noua religie și, confundând cu bună știință pe adevărații credincioși cu ereticii, pun în seama creștinismului erori pe care el le osândește și abominații pe care le respinge. Nici chiar Scripturile și apologiile nu scapă cercetărilor lor.

II

Înarmați din toate părțile, se pun să dovedească, în scrieri publice, că toate zvonurile sunt întemeiate; că creștinii sunt cu adevărat atei, deopotrivă dușmani ai zeilor și ai împăraților, într-un cuvânt niște sceler ați așa cum îi înfățișează faima; că doctrinele lor sunt un talmeș-balmeș de năluciri, de contradicții și de impietăți. Citări, sarcasme, raționamente,

erudiție, elocință, chiar geniu, nimic nu lipsește din scrierile lor.

III

Nici o obiecție nu este uitată, astfel încât, începând din veacul al patrulea, cei mai iscusiți dușmani ai religiei n-au mai putut găsi vreuna nouă. Cauza este judecată. Poporul, deprins întotdeauna să creadă pe cuvântul înțelepților, se întărește neclintit în părerea sa despre creștini. Această părere o rezumă prin strigătul sângeros care a răsunat timp de mai multe veacuri în cele patru colțuri ale lumii: **„Creștinii la lei!"** *Christianos ad leonem.*

CAPITOLUL AL XII-LEA
A NOUA DIFICULTATE
BATJOCORITORII

I

În timp ce calomniatorii dau creștinismul spre execrarea universală, ereticii îi sfâșie sânul, iar filozofii îl ruinează în mintea celor învățați, batjocoritorii pun mâna pe el și îl dau pradă deriziunii poporului.

II

Dacă cineva vrea să-și facă o idee, cel puțin imperfectă, despre efectul pe care trebuie să-l fi produs, asupra claselor populare din Roma sau din Atena, comediile bufoane, caricaturile ignobile, glumele mai mult sau mai puțin grosolane, prin care creștinismul, travestit, era aruncat ca hrană unor mulțimi ignorante și depravate, este de ajuns să-și amintească ceea ce am văzut și ceea ce vedem încă.

III

Când s-a voit popularizarea urii și a disprețului față de Sfântul Părinte, față de blândul și augustul Pius al IX-lea, acesta a fost pus în scenă la teatru. Timp de o sută șase reprezentații consecutive, o comedie prea vestită l-a înfățișat ca pe un tiran care, călcând în picioare drepturile sacre ale autorității părintești, merită mustrarea unora, ura altora și disprețul tuturor. De o sută de ori spectatorii înșelați și-au arătat dispozițiile ostile prin energice dezaprobări și prin lacrimi de compătimire pentru pretinsele victime ale despotismului pontifical.

IV

Tot astfel, pentru a stinge în mase frica mântuitoare de pedepsele veșnice, nu s-a găsit nimic mai bun decât profanarea și ridiculizarea lor în comedia atât de mult jucată: **Frumusețea Diavolului**.

V

Este de prisos să adăugăm că, la comedii, se alătură pamfletele și caricaturile. Atât de sigur este, în ochii dușmanilor religiei, efectul unor asemenea arme, încât ei se străduiesc să născocească în fiecare zi altele noi, siguri că vor provoca, dacă nu întotdeauna ura, cel puțin depărtarea, disprețul și necredința.

VI

Nici una dintre aceste atacuri nu lipsește creștinismului începător. Libele scrise în spiritul lui Voltaire caricaturizează noua religie. Batjocura merge din gură în gură și nu cruță nici oamenii, nici lucrurile, nici virtuțile creștinismului. Unele dintre aceste libele devin obligatorii pentru școli, iar generațiile care se nasc sunt crescute în cel mai adânc dispreț față de creștini. Și artele își dau partea lor. Ucenicii Celui Răstignit sunt reprezentați până și pe zidurile palatului imperial, în genunchi înaintea unui om cu cap de măgar, pironit pe o cruce.

VII

Pentru a duce până la capăt ridiculizarea noii religii, comedianții o dau în spectacol și o traduc în scene unele mai burlești decât altele. Ceremoniile ei cele mai auguste, tainele ei cele mai sfinte, legile ei cele mai vrednice de respect, jucate de histrioni chiar în fața împăraților, rămân lovite de un ridicol care îndepărtează de ele mai mult decât fierul călăilor. Cum, întreb eu, să mai adore cineva a doua zi ceea ce primise în ajun cu râsete și cu dispreț?

CAPITOLUL AL XIII-LEA
A ZECEA DIFICULTATE
PROGRESELE CREȘTINISMULUI

I

Până și progresele creștinismului ajung să devină obstacole în calea răspândirii sale și o amenințare necontenită pentru existența lui. Dintre cei care îi ascultă pe galileeni, unii, docili harului, îmbrățișează adevărul; alții stăruie în eroare.

II

Copiii devin creștini, părinții rămân păgâni. Sclavii botezați refuză să mai slujească drept jucărie capriciilor abominabile ale stăpânilor lor; cumpărătorii de idoli, de victime și de parfumuri nu mai vin la negustorii cărora le făceau averea.

III

Familiile se dezbină; legăturile de sânge nu mai sunt recunoscute. Fratele își denunță fratele; tatăl, pe fiul său; soțul, pe soția sa; stăpânul, pe sclavul său; prietenul, pe prietenul său. Relațiile sociale sunt alterate sau rupte. Încetul cu încetul, orașele și târgurile formează două tabere înarmate una împotriva celeilalte. Aceste dezbinări lăuntrice răsună în afară. Aducându-se înaintea tribunalelor, ele înfierbântă publicul în

sensuri potrivnice și provoacă explozii de ură și de blesteme împotriva noilor propovăduitori și împotriva doctrinelor lor.

CAPITOLUL AL XIV-LEA
A UNSPREZECEA DIFICULTATE
PRIGOANELE

I

Precum valurile mării, într-o zi de furtună, se ridică până în vârful stâncilor care mărginesc țărmul, tot astfel această masă de calomnii, de acuzații, de certuri și de dezbinări particulare urcă până la tronul imperial, pe care stau Neronii, Domițienii, Decii, Dioclețienii.

II

Pentru ei, de acum înainte, lucrul este socotit drept un fapt dobândit. Creștinismul este un element de discordie, o sectă vătămătoare; creștinii, niște tulburători care pun în primejdie liniștea publică și prosperitatea imperiului; niște nelegiuiți care provoacă mânia zeilor, al căror cult este garanția stăpânirii veșnice a Romei. Dacă barbarii amenință hotarele, dacă legiunile imperiale suferă o înfrângere, dacă Tibru se revarsă, dacă cerul își oprește ploile, dacă pământul se cutremură, dacă se simte foametea, dacă vine ciuma, creștinii sunt răspunzători.

III

Atunci sunt poruncite acele vestite prigoane, acele măceluri în masă pe care toată lumea le cunoaște și care ar fi trebuit, de o mie de ori pentru una, să înăbușe noua religie în sângele ucenicilor ei. Într-un timp când se făcea din viața oamenilor o joacă și când chinurile cele mai cumplite erau cele mai căutate de spectatori, nici rangul, nici vârsta, nici sexul nu sunt cruțate. Supliciile obișnuite par prea blânde pentru cei socotiți drept dușmanii zeilor și ai statului. Se inventează sau se reînnoiesc torturi care fac să tremure.

IV

Creștinii sunt bătuți cu vergi, supuși torturilor, jupuiți cu gheare de aramă. Sunt sfâșiați de fier, mistuiți de foc, pironiți pe cruci. Se face din ei o joacă barbară, văzându-i sfâșiați de câini și devorați de lei. Sunt acoperiți cu plăci înroșite în foc, așezați pe scaune aprinse, cufundați în untdelemn clocotit, arși încet. Sunt zdrobiți sub mori, tăiați în bucăți. Sunt îngropați de vii. În trupurile lor acoperite de răni nu se mai sfâșie decât răni. Cu cruzime se cruță clipele care le mai rămân de trăit. Se aleg dintre suplicii acelea care îi fac să moară mai încet. Sunt vindecați prin îngrijiri barbare, pentru a fi puși din nou în stare să sufere.

V

Mila este stinsă pentru ei din inima oamenilor. Se aplaudă supliciile lor cu strigăte de bucurie. Nici moartea nu-i pune la adăpost de persecutorii lor. Se înverșunează asupra tristelor rămășițe ale trupurilor lor. Sunt prefăcuți în cenușă, aruncați în fluvii, împrăștiați în vânt pentru a fi nimiciți, dacă ar fi cu putință. Roma se îmbată de sângele lor, face să curgă râuri din el, iar ura pe care o poartă împotriva lor nu este săturată.

VI

Ca un mare incendiu, persecuția, odată aprinsă în capitală, se transmite din aproape în aproape. Se întinde până la marginile imperiului, atunci aproape tot atât de întins ca lumea. Nu este o persecuție de câteva zile; trebuie să numeri veacurile pentru a socoti timpul suferințelor noii religii. Timp de trei sute de ani, ea nu poate fi urmărită decât pe urma sângelui pe care îl varsă și la lumina rugurilor aprinse împotriva ei.

VII

La persecuția sângelui se adaugă aceea a mângâierilor; se caută să fie ademeniți cei care n-au putut fi biruiți. Bogății, onoruri, demnități, plăceri, favoruri ale prințului, totul se făgăduiește pentru a câștiga oameni surzi la durere, împotriva cărora chinurile se tocesc și pentru care moartea nu are bold. Astfel se pune totul în lucrare pentru a nimici numele creștin.

VIII

Puneți-vă din nou înaintea ochilor dificultățile pe care tocmai le-am arătat; apoi, lăsând imaginației voastre liber avânt, spuneți dacă cunoașteți o încercare mai uriașă, o întreprindere mai imposibilă decât întemeierea creștinismului.

CAPITOLUL AL XV-LEA
SLĂBICIUNEA MIJLOACELOR

I

Revoluția pe care este vorba a o săvârși este, fără îndoială, cea mai grea care se poate concepe. Totuși, mijloacele pot fi atât de puternice, iar măsurile atât de bine proporționate cu efectul, încât, pe nesimțite, se ajunge la capătul întreprinderilor în aparență cele mai cu neputință. Așadar, cineva se așteaptă, și bunul-simț o cere, să vadă apărând ființe tot atât de extraordinare ca misiunea care le este încredințată.

II

Fiindcă omenirea nu oferă nici una care să fie la asemenea înălțime, fără îndoială că firea îngerească va da eroii acestei uimitoare cuceriri? Nu. Cine, așadar? Omenirea. Cel puțin, din omenire se va alege tot ceea ce ea posedă mai distins prin superioritatea talentului, prin noblețea obârșiei, prin strălucirea demnităților, prin mărimea averii, prin întinderea puterii: Cezarii, stăpânii lumii? Nu. Cel puțin greci vestiți prin înțelepciunea și elocința lor; romani al căror nume singur face să tremure regii pe tronurile lor? Nu.

III

Cine, atunci? Barbari. Dar cel puțin barbari iluștri: egipteni, părinții științelor; gali sau parți, de temut chiar pentru Roma însăși? Nu, ceva mai puțin. Cine, așadar?

Evrei, popor disprețuit de toate popoarele. Dar, cel puțin, căpeteniile națiunii, marii preoți, bogații, învățații? Nu. Cine, atunci?

Oameni din poporul cel mai de jos, pescari de meserie.

IV

Dar sub o înfățișare grosolană ascund, fără îndoială, cele mai frumoase daruri ale geniului; sunt foarte elocvenți? Nici măcar limba lor nu o știu. Foarte învățați? Nu cunosc decât întunecata lor meserie. Foarte bogați? Au drept toată avere a lor bărcile și mrejele. Foarte virtuoși? Unul este vinovat de sperjur, ceilalți de gelozie și de ambiție. Toți trec drept oameni infami și de viață rea.

V

Sunt atunci eroi prin curaj? Cel mai viteaz tremură ca frunza la glasul unei slujnice.

Cel puțin numărul va putea suplini curajul; vor fi mii! Sunt doisprezece, nici mai mulți, nici mai puțini.

CAPITOLUL AL XVI-LEA
MĂRIMEA SUCCESULUI

I

Care va fi ieșirea întreprinderii? O asemenea întrebare este rezolvată dinainte. Ce succes, întreb eu, se poate făgădui unor oameni care, având de biruit toate împotrivirile, nu întrebuințează drept mijloace decât obstacole?

II

Se văd, de o parte, două religii stăpâne ale lumii, iudaismul și păgânismul. Una, adevărată, dar trecătoare, se află în stăpânirea alipirii energice a sectatorilor săi, răspândiți în toate ținuturile pământului. Cealaltă este falsă; dar este o religie plăcută și pompoasă, despre care se crede că a fost întemeiată de zei, pe care o socotesc tot atât de veche precum lumea și o privesc drept temelia prosperității publice. De cealaltă parte, este o religie severă, simplă, nouă, dușmană obiceiurilor naționale și ordinii stabilite. De o parte, înțelepții, filozofii, oamenii de geniu, magistrații, împărații, armatele, universul întreg; de cealaltă, câțiva ignoranți, fără apărare, fără sprijin, fără ajutor. De o parte, autoritatea, cruzimea, furia; de cealaltă,

slăbiciunea, răbdarea, moartea. De o parte, călăii; de cealaltă, victimele.

III

De partea cui a rămas biruința? A universului, spune rațiunea. A celor doisprezece pescari, răspunde istoria. Da; și istoria profană, scrisă de evrei și de păgânii înșiși, martori oculari ai evenimentului și vrăjmași de moarte ai creștinilor. Această istorie învață că izbânda pescarilor galileeni a fost rapidă, serioasă, reală, durabilă.

CAPITOLUL AL XVII-LEA
SUCCES RAPID

I

Chiar în ziua în care stranii propovăduitori se arată în public, trei mii de evrei cad la picioarele lor și îmbrățișează doctrina lor. A doua zi, alte cinci mii le urmează pilda. Cu iuțeala fulgerului care spintecă norul, cu vioiciunea focului care mistuie un câmp de trestii uscate, creștinismul câștigă Samaria, Siria, Asia Mică. Smirna, Efesul, Corintul, Atena îi deschid porțile. Arabia, Indiile cele mari, Persia, Armenia, Etiopia, Libia, Egiptul îi furnizează nenumărați ucenici.

II

Din Orient trece în Occident și, în câțiva ani, Roma, locuința lui Nero, cetatea întărită a idolatriei, se află populată de o mulțime imensă de creștini, *multitudo ingens*. Galiile, Spaniile, Marea Britanie, Germania îi numără cu miile.

III

Așa vestise Isus din Nazaret. „Doctrina Mea, zicea El într-o zi ucenicilor Săi, va înconjura lumea înainte de ruina Ierusalimului", adică în mai puțin de treizeci de ani. Evenimentele iau-o înaintea termenului prorociei. În zece ani, Cel Răstignit are adoratori în toate părțile universului. Patruzeci de ani mai târziu, după mărturia persecutorilor înșiși, secta creștină a împânzit toate provinciile imperiului.

IV

Curând, un apărător al creștinismului, Tertulian, va spune, fără teamă de a fi dezmințit, înaintea magistraților romani: „Nu suntem decât de ieri și iată că umplem totul: cetățile voastre, insulele voastre, fortărețele voastre, coloniile voastre, târgurile voastre, adunările voastre, taberele voastre, triburile voastre, decuriile voastre, palatul împăratului, senatul, forumul: nu vă lăsăm decât templele…

Ne-am putea chiar, fără a ne răzvrăti pe față, să vă facem să suferiți o înfrângere rușinoasă: ar fi de ajuns să ne despărțim de voi. Dacă această imensă mulțime ar veni numai să vă părăsească pentru a se retrage într-un ținut îndepărtat, pierderea atâtor cetățeni de toate stările ar compromite guvernarea voastră și v-ar fi pedepsit destul. Îngroziți de singurătatea voastră, de tăcerea treburilor și de stupoarea lumii întregi, ca și lovită de moarte, ați căuta în zadar cui să porunciți: v-ar fi rămas mai mulți dușmani decât cetățeni."

V

Astfel, pe când Roma, mereu sub arme, a avut nevoie de șapte sute de ani de biruințe pentru a-și forma imperiul, creștinismul dezarmat domnește, chiar de la începutul său, asupra tuturor națiunilor, iar crucea lui Isus Cristos este înfiptă pe țărmuri unde nu s-a arătat niciodată vulturul Cezarilor. La mai puțin de trei secole după ieșirea sa din Cenacol, noua religie a subjugat Roma însăși și, așezată liniștit pe tronul imperial, ține sceptrul lumii.

CAPITOLUL AL XVIII-LEA
SUCCES SERIOS

I

Această grabă către creștinism nu este o speculație capabilă să îmbogățească, nici o chestiune de modă care măgulește vanitatea, nici un entuziasm de moment care trădează mai multă ușurătate decât reflecție, nici o hotărâre indiferentă care nu angajează la nimic.

II

A te face creștin înseamnă a te consacra spoliării bunurilor și sărăciei; înseamnă a te osândi la insulte, la dispreț, la ura apropiaților, la furia poporului, la mânia împăraților, la exil, la persecuție; într-un cuvânt, înseamnă a-ți semna sentința de moarte. Și ce moarte, mare Dumnezeule! Moarte în mijlocul celor mai cumplite torturi, moarte în mijlocul bătăilor din palme ale tuturor privitorilor.

III

Și totuși, această sentință de moarte este semnată nu de câțiva fanatici, murind pentru a susține o părere, ci de martori care afirmă fapte sensibile, văzute cu ochii lor și atinse cu mâinile lor. Este semnată nu într-un colț al lumii, nu în răstimpul câtorva luni sau câtorva ani. Este semnată, ba chiar cerută cu ardoare, ori cel puțin primită cu mulțumiri, de mulțimi nenumărate de bărbați, de femei, de copii, de fecioare tinere, de bătrâni, de senatori, de consuli, de generali de oști, de învățați, de filozofi, de bogați și de săraci, în toate ținuturile pe care le luminează soarele; și aceasta timp de trei secole!

IV

În zadar se înmulțesc edictele de proscriere și cad asupra creștinilor precum grindina într-o zi de furtună; în zadar legiuni de proconsuli, târând după ei armate de călăi și înfricoșătorul aparat al tuturor felurilor de suplicii, străbat provinciile pentru a răspândi groaza; în zadar se ridică eșafoduri pretutindeni; în zadar se aprind ruguri în toate părțile imperiului; în zadar fiarele sălbatice pe care le hrănesc pădurile Germaniei sau pe care le ascund pustiurile Africii sunt aduse cu miile în amfiteatre și în circuri pentru a-i devora pe creștini: focul persecuției nu face decât să sporească ardoarea martiriului.

V

De pe înălțimea tronului lor, stăpânii lumii poruncesc să fie adorați zeii, și sunt disprețuiți. De pe înălțimea crucii Sale, Isus

poruncește să se vină la El, și se aleargă la El prin spânzurători și prin ruguri. Olimp întreg tremură pe altarele sale. Magistrații pălesc în mijlocul fasciei lor. Călăii înșiși obosesc; securea tocită le scapă din mâini și, deveniți și ei creștini, își amestecă sângele cu sângele victimelor lor. Dacă veți citi buletinele acestei lupte uriașe, veți găsi, după calculele cele mai conștiincioase, unsprezece milioane de martiri în timpul celor dintâi trei secole. Din acest număr, numai Roma singură numără peste două milioane.

CAPITOLUL AL XIX-LEA
SUCCES REAL

I

Creştinismul nu lucrează numai la suprafață, ci pătrunde în adâncurile omenirii. Sub acțiunea lui, inimile cele mai înmuiate se întăresc din nou; viciile cele mai înrădăcinate lasă loc unor virtuți trainice. Smerenia detronează mândria; blândețea și iertarea jignirilor înlocuiesc răzbunarea și cruzimea; iar în această lume, unde, încă în ajun, August nu putuse găsi șapte vestale, răsare un popor de fecioare.

II

Ideile suferă o schimbare asemănătoare. Erorilor grosolane, bâjbâielilor necontenite despre Dumnezeu și despre Providență, despre om, firea lui și menirile lui, despre lume, obârșia ei și scopul existenței ei, le urmează cunoștințe atât de complete și de precise, încât ele alcătuiesc și astăzi întreaga superioritate a națiunilor creștine asupra lumii păgâne.

Împingând și mai departe influența sa binefăcătoare, Religia cea nouă modifică toate legile neamului omenesc, în ordinea religioasă, politică, civilă și domestică.

III

În ordinea religioasă. De la un pol la altul, nenumăratele divinități care beau sângele oamenilor și care se cinsteau cu crimele lor sunt răsturnate de pe altarele lor. Unitatea lui Dumnezeu strălucește asupra lumii, ca soarele răsărind asupra firii. Prin lumina sa curată și vie, această dogmă luminează, înfrumusețează, însuflețește omenirea.

IV

În ordinea politică. Datorită doctrinei lui Iisus din Nazaret, popoarele încetează a mai vedea în străini niște vrăjmași. Maxima sălbatică: vai de cei învinși, *vae victis*, este ștearsă de pe stindardele militare și uitată de biruitori. Legii urii, temelia veche a societăților păgâne, îi urmează legea carității, care face din toți oamenii mădularele aceleiași familii.

V

În ordinea civilă. Desființată de drept prin promulgarea Creștinismului, sclavia este desființată de fapt îndată ce împrejurările o îngăduie. Până atunci, sclavul nu mai este privit ca un lucru, de care este îngăduit să te folosești și să abuzezi; ca o ființă de natură inferioară, pe care o batjocorești fără milă; pe care o răstignești pentru o prepeliță scăpată din

colivia ei, ori pe care o dai să fie devorată de murene pentru o farfurie spartă. Nici chiar săracul, obiect al urii și al disprețului obștesc, nu mai rămâne astfel, ci devine o ființă iubită, o ființă sacră, pentru care se ridică palate și căruia bogatul îi dă aurul său ca să-l hrănească, pe fiii săi ca să-l ocrotească, pe fiicele sale ca să-l îngrijească, iar pe sine însuși, în sfârșit, ca să-i slujească.

VI

În ordinea domestică. Readus la demnitatea sa dintâi, ba chiar la o demnitate mai înaltă, căsătoria este sfințită în însuși actul care o întemeiază, ca și în toate îndatoririle pe care le impune. Cei doi cancri ai societăților păgâne, poligamia și divorțul, autorizate de toate legislațiile vechi, devin o dublă crimă. Reclădită pe temelia unității și a indisolubilității, familia își recapătă vigoarea și noblețea. Tatăl încetează de a mai fi un despot, femeia o sclavă, copilul o victimă.

CAPITOLUL AL XX-LEA
SUCCES DURABIL

I

Când vă plimbați privirile pe fața lumii, ce vedeți? Ruine și iarăși ruine: ruine materiale și ruine morale. Pretutindeni omul se trădează prin fragilitatea lucrărilor sale. Babilonul a căzut. Cartagina, Teba, Sparta nu mai sunt. Din Atena, din Corint, nu au mai rămas decât dărâmături. Roma însăși, această trufașă regină a națiunilor, căreia zeii ei îi făgăduiseră veșnicia, Roma, care credea că a nimicit până și numele creștin, doarme îngropată, împreună cu zeii și cu Cezarii ei, sub ruinele mutilate ale palatelor și templelor sale.

II

Ce s-a ales de instituțiile popoarelor celor mai vestite, de sistemele filozofilor celor mai renumiți, de codurile legiuitorilor celor mai înțelepți? Unde sunt inteligențele care se hrăneau cu ele, societățile care trăiau prin ele? Necunoscute vulgului, fără autoritate, fără aplicare, simplu obiect de

curiozitate pentru erudit, aceste capodopere ale geniului figurează printre cunoștințele omenești aproape precum mumiile egiptene într-un muzeu de antichități. Totul s-a schimbat, totul a dispărut, totul a murit. Instituții, sisteme, legi, imperii, de douăzeci de ori în decurs de optsprezece veacuri, s-au prăbușit pentru a face loc altor instituții, altor sisteme, altor legi, altor imperii, care la rândul lor au fost șterse de creații nu mai puțin fragile.

III

Va fi oare la fel și cu edificiul ridicat de pescarii galileeni? Optsprezece veacuri de durată vă răspund: lucrarea lor este scutită de caducitatea lucrurilor omenești. Revoluția pe care ei o săvârșesc nu este o schimbare trecătoare, pe care un veac a văzut-o înfăptuindu-se, iar veacul următor o vede dispărând. Spre deosebire de toate celelalte evenimente consemnate în istorie, trecerea lumii la Creștinism este un fapt care dăinuie încă. În afară de el, totul este vicisitudine, fragilitate, ruină.

IV

Singură neschimbătoare, societatea întemeiată de Iudeul acela nu a pierdut nici una dintre dogmele sale, nici una dintre legile sale. Și astăzi încă lumea civilizată trăiește din doctrinele sale. Tot atât de tânără ca la ieșirea din leagăn, tot atât de puternică precum în zilele adolescenței sale, ea înfruntă deopotrivă barbaria popoarelor, despotismul regilor, furtunile patimilor răzvrătite, securea călăilor, sofismele impietății,

scandalurile propriilor săi fii, și rămâne în picioare printre dărâmăturile risipite ale tuturor creațiilor omenești. Cunoașteți un succes care să se poată explica mai puțin prin învățămintele istoriei ori prin datele științei?

CAPITOLUL AL XXI-LEA
O PRESUPUNERE

I

Tocmai am citit, în toată simplitatea lui, faptul întemeierii Creștinismului, istorisit într-un comun acord de iudei, de păgâni și de creștini, toți martori oculari. Nu-l judecăm, ci îl constatăm. Numai că, pentru a arăta ce are izbitor, rămâne să-l rezumăm în următoarea presupunere.

II

Să ne purtăm cu gândul în clipa în care Creștinismul a apărut pe pământ și să presupunem, împreună cu Sfântul Ioan Gură de Aur, că un filozof păgân îl întâlnește pe Fiul Mariei în vreme ce începe să-Și predice doctrina. Iisus este singur, merge pe jos, cu un toiag în mână, îmbrăcat ca un lucrător. Unde mergeți? Îl întreabă filozoful. Mă duc să propovăduiesc doctrina Mea. Ce pretindeți, propovăduind prin satele Iudeii ceea ce numiți doctrina Voastră? Să convertesc lumea. Să faceți universul să-și părăsească zeii, religia, moravurile,

obiceiurile și legile, pentru a-l face să primească maximele Voastre: sunteți deci mai înțelept decât Socrate, mai elocvent decât Platon, care n-a putut niciodată să-și impună legile nici măcar unui singur târg din Atica? Eu nu Mă dau drept un înțelept.

III

Cine sunteți, deci? Sunt cunoscut drept fiul unui sărac tâmplar din Nazaret. Prin ce mijloace tainice ați pregătit succesul întreprinderii Voastre? Până acum Mi-am petrecut viața în atelierul Tatălui Meu, lucrând împreună cu El ca să-Mi câștig pâinea cea de toate zilele. De puțin timp străbat ținutul. Câțiva ucenici s-au alăturat Mie; lor le voi încredința grija de a întemeia doctrina Mea printre neamuri.

IV

Ucenicii Voștri sunt, așadar, oameni tot atât de distinși prin noblețea obârșiei lor pe cât sunt prin superioritatea talentelor lor? Ucenicii Mei sunt doisprezece pescari care nu cunosc decât bărcile și năvoadele lor, doisprezece iudei; iar voi știți ce sunt iudeii în stima celorlalte popoare. Vă bizuiți, așadar, pe ocrotirea vreunui monarh puternic? Nu voi avea dușmani mai de moarte decât regii și mai-marii lumii: toți se vor înarma pentru a nimici doctrina Mea. Aveți deci bogății nemărginite și, făcând aurul să strălucească înaintea ochilor popoarelor, este ușor să vă faceți adoratori? Nu am unde să-Mi plec capul. Săraci prin nașterea lor, ucenicii Mei vor fi și mai săraci prin

poruncile Mele. Ca și Mine, vor trăi din milostenii și din lucrul mâinilor lor.

V

Așadar, pe doctrina Voastră însăși întemeiați nădejdea succesului? Doctrina Mea se sprijină pe taine pe care oamenii le vor lua drept nebunii. Vreau, de pildă, ca ucenicii Mei să vestească faptul că Eu am creat cerul și pământul, că sunt Dumnezeu și om deopotrivă; că am murit pe cruce între doi tâlhari, căci prin acest fel de supliciu trebuie să-Mi închei viața. Ei vor adăuga că, după trei zile, am înviat și că M-au văzut suindu-Mă la cer.

VI

Dacă doctrina Voastră este de necrezut, cel puțin morala Voastră este foarte comodă; fără îndoială că măgulește toate patimile? Morala Mea luptă împotriva tuturor patimilor, osândește toate viciile, poruncește toate virtuțile și pedepsește cu chinuri veșnice chiar și simplul gând al răului. Făgăduiți, deci, răsplătiri minunate celor care vor voi să o îmbrățișeze? Pe pământ, le făgăduiesc disprețul, ura neamului omenesc, temnițele, rugurile, moartea sub toate chipurile; după viața aceasta, îi fac să nădăjduiască răsplătiri pe care mintea omului nu le poate cuprinde.

VII

În ce locuri și înaintea căror oameni pretindeți să învățați o asemenea filozofie? Fără îndoială, în vreun colț întunecos al micii Voastre țări și înaintea câtorva neștiutori, precum aceia pe care îi numiți ucenicii Voștri? Doctrina Mea va fi propovăduită la Ierusalim înaintea Sinagogii; la Atena, înaintea Areopagului; la Roma, în palatul Cezarilor; pretutindeni, înaintea regilor și a popoarelor, în cetăți și la sate, până la marginile lumii. Și Vă mângâiați cu nădejdea că veți izbândi!

VIII

Fără îndoială; curând voi fi recunoscut pretutindeni drept singurul Dumnezeu al cerului și al pământului. Lumea își va schimba fața; idolii vor cădea. Din toate părțile, popoarele vor alerga să îmbrățișeze doctrina Mea. Regii înșiși se vor prosterna înaintea instrumentului supliciului Meu și îl vor așeza pe coroana lor ca pe cea mai frumoasă podoabă a ei. Voi avea pretutindeni temple și altare, preoți și adoratori. Într-o zi, poate, chiar și voi vă veți vărsa sângele pentru a mărturisi dumnezeirea Persoanei Mele și adevărul doctrinei Mele. Sărman nebun! Locul Tău nu este aici. El este într-o casă de alienați. Întoarce-Te măcar, pentru a nu mai ieși niciodată de acolo, în atelierul tatălui Tău. Proiectul Tău este culmea extravaganței.

IX

Filozoful are dreptate. În ochii bunului-simț, a întreprinde convertirea lumii cu doisprezece pescari, în veacul lui August, în ciuda tuturor forțelor omenești, acest proiect este culmea nebuniei. Și totuși istoria, istoria profană, este acolo spre a o atesta: acest proiect a fost dus la îndeplinire; a fost dus la îndeplinire în chipul și prin mijloacele pe care Iisus le vestise; a fost dus la îndeplinire cu repeziciune. Pe acest fapt, care dăinuie încă, se sprijină **CREZUL** creștinului.

X

Când Proudhon, Renan, Strauss, Kardec, cu toată smala tăgăduitorilor, filozofi ori spiritiști, vechi și noi, vor fi nimicit acest fapt, atunci se vor putea făli că au clătinat temelia credinței noastre. Până atunci, vom râde de atacurile lor de pigmei și le vom întoarce, ca aparținându-le de drept, calificările de ignoranță, credulitate și imbecilitate cu care ne gratifică.

XI

Dacă filozoful însuși despre care tocmai am vorbit ar reapărea astăzi pe pământ și ar vedea, ca și noi, religia lui Iisus din Nazaret stăpânind încă lumea civilizată, s-ar mai îndoi oare de minunea întemeierii ei? Nu ar striga el, răpit de admirație: Toate acestea sunt mai presus de puterile omenești, toate acestea sunt, așadar, lucrarea lui Dumnezeu: *incredibile, ergo divinum*. Totuși, înainte de a primi explicația filozofului, să vedem dacă nu este cu putință să găsim și alta. Pentru a ne

ajuta în această lucrare, să începem prin a rezuma faptele de mai înainte.

CAPITOLUL AL XXII-LEA
REZUMAT ȘI DEZVOLTARE

I

Tocmai am istorisit faptul întemeierii Creștinismului așa cum am fi istorisit orice alt fapt, fără a exprima vreo părere despre cauza, omenească ori dumnezeiască, a acestei revoluții, cea mai uimitoare câte au fost vreodată. Fie ca parte integrantă, fie ca urmări imediate, această revoluție implică următoarele fapte, pe care nimeni nu le poate tăgădui fără a închide ochii înaintea luminii ori fără a zgudui orice certitudine istorică.

II

PRIMUL FAPT: Acum optsprezece veacuri, lumea civilizată era păgână.
AL DOILEA FAPT: Astăzi, lumea civilizată este creștină.
AL TREILEA FAPT: Trecerea de la Păgânism la Creștinism este lucrarea unui personaj numit Iisus din Nazaret, ajutat de doisprezece pescari.
AL PATRULEA FAPT: Iisus din Nazaret este un iudeu răstignit.
AL CINCILEA FAPT: Un iudeu și un iudeu răstignit este tot

ce poate fi mai vrednic de dispreț sub cer.

AL ȘASELEA FAPT: De optsprezece veacuri, lumea civilizată adoră acest Iudeu răstignit. A făcut-o și o face încă în mod liber, fără a fi constrânsă de forță și fără a fi atrasă de momeala plăcerii ori a bogățiilor.

III

AL ȘAPTELEA FAPT: Pentru a avea fericirea de a adora acest Iudeu răstignit, unsprezece milioane de martiri, de orice stare și din orice țară, au primit cu bucurie, timp de trei sute de ani, moartea în mijlocul celor mai îngrozitoare chinuri. De atunci, mii de alții le-au urmat pilda. Le-o urmează și astăzi, când se ivește prilejul. Tot pentru a avea aceeași fericire, bărbați și femei, de orice vârstă, de orice avere, din orice țară, într-un număr de necalculat, își înfruntă necontenit înclinațiile cele mai scumpe, se supun unor aspre austerități, își părăsesc familia, își dau bunurile săracilor și își consacră fără plată propria persoană slujirii celor mai dezgustătoare mizerii.

IV

AL OPTULEA FAPT: Adorând pe Iudeul răstignit, lumea s-a ridicat în lumină, în virtuți, în libertăți, în civilizație, în proporții uimitoare. Martor este cel mai mic copil creștin, care știe mai mult, despre ceea ce îi este cu adevărat de trebuință neamului omenesc să știe — despre Dumnezeu, Providență, om, natura sa, datoriile sale, scopul său — decât cei mai mari filozofi ai lumii vechi: Socrate, Platon, Aristotel, Cicero,

Seneca. Martor este cel mai neînsemnat sat creștin, unde se găsește mai multă demnitate pentru om, mai multă libertate pentru femeie, mai multă siguranță pentru copil, decât se cunoștea în întreaga lume păgână. Martor sunt toate popoarele Europei și Americii, care, odinioară barbare ori sălbatice, au devenit, adorând pe Iudeul răstignit, prinții civilizației. Martor, într-un cuvânt, este planiglobul, care vă arată lumina, civilizația și libertatea în toate țările care adoră pe Iudeul răstignit.

V

AL NOUĂLEA FAPT: Toate națiunile care nu adoră pe Iudeul răstignit rămân îngropate în întunericul barbariei, înlănțuite în legăturile sclaviei, staționare pe căile civilizației. Martori sunt chinezii, indienii, turcii, arabii, negrii, oceanienii; într-un cuvânt, martor este planiglobul.

VI

AL ZECELEA FAPT: Nicio națiune nu a ieșit și nu iese din barbaria ignorantă ori literată, nu sfărâmă lanțurile sclaviei, nu merge pe calea progresului, decât adorând pe Iudeul răstignit și în măsura fervoarei cu care Îl adoră. Martore sunt toate națiunile vechi și moderne, martoră este istoria universală.

VII

AL UNSPREZECELEA FAPT: Orice națiune care încetează să adore pe Iudeul răstignit începe prin a-și pierde moravurile,

pacea, prosperitatea, și sfârșește prin a dispărea sau prin a recădea în întunericul barbariei savante ori literate, în lanțurile sclaviei și prin a da înapoi pe căile civilizației; și aceasta în raport direct cu părăsirea Iudeului răstignit. Martore sunt toate națiunile Asiei și Africii, unde ignoranța se întrece cu degradarea. Martore sunt națiunile Europei moderne, unde totul devine tulburare, neajuns, ură, confuzie de sisteme și de idei, revoluții și răsturnări.

VIII

AL DOISPREZECELEA FAPT: Iudeul răstignit Se menține, de optsprezece veacuri, pe altarele lumii civilizate, în ciuda atacurilor formidabile și necontenit reînnoite ale tiranilor înarmați cu securea, ale necredincioșilor înarmați cu sofismul, ale batjocoritorilor înarmați cu sarcasmul, ale oamenilor perverși înarmați cu toate instinctele brutale ale naturii corupte. Printr-o excepție unică în analele lumii, El Se menține acolo în mijlocul agitațiilor continue și al răsturnărilor care au schimbat de douăzeci de ori fața lumii, au spulberat imperiile, republicile, cele mai frumoase sisteme, instituțiile cele mai trainice; într-un cuvânt, El Se menține acolo iubit și adorat, în ciuda neînduplecatei legi a morții care apasă asupra tuturor lucrărilor omenești și nu le lasă decât o existență trecătoare. Acestea sunt faptele văzute, palpabile, permanente, care rezultă din acest alt fapt:

LUMEA ADORĂ UN EVREU RĂSTIGNIT

CAPITOLUL AL XXIII-LEA
DUBLĂ EXPLICAȚIE

I

Cum să explicăm aceste fapte incredibile? Lucrul este lesne, răspunde creștinul. Adorarea de optsprezece ori seculară a unui iudeu și a unui iudeu răstignit de către toate națiunile civilizate ale globului este o taină a cărei adâncime amețește pe cel ce voiește să o măsoare: aceasta este adevărat. Celelalte taine ale Creștinismului nu sunt mai puțin nepătrunse de rațiune: și aceasta este adevărat. Legile moralei creștine depășesc în chip vădit puterile naturale ale omului: și aceasta este încă adevărat, pe deplin adevărat.

II

Totuși, eu înțeleg foarte bine și adorarea unui iudeu răstignit, și credința în nepătrunsele taine ale Creștinismului, și practicarea moralei sale de nepracticat de către cele mai mari genii și de către cele mai mari popoare ale lumii. Iisus din Nazaret este Fiul lui Dumnezeu, Dumnezeu Însuși: iată taina.

III

Atotputernic, El a biruit, cu cele mai slabe mijloace, cele mai mari obstacole. Izvor de lumini și de virtuți, El a revărsat asupra lumii o parte din aceste daruri dumnezeiești, iar lumea a crezut și a practicat. Crezând și practicând, ea s-a ridicat la o înaltă desăvârșire religioasă, politică și socială.

IV

Atâta vreme cât nu se apropie de acest Dumnezeu, focar al oricărei lumini, principiu al oricărei desăvârșiri, ea rămâne în degradare și în întuneric. Când se depărtează de El, recade în starea ei dintâi de abjecție și mizerie, tot atât de negreșit precum pământul cade în umbrele nopții atunci când soarele părăsește orizontul. Într-un cuvânt: Dumnezeu Și-a pus lucrarea Sa. A fost minune: totul se explică.

V

Minunile sunt povești de babe, răspund necredincioșii. Ele n-au existat niciodată decât în închipuirea înșelătorilor și în credința proștilor. Iată, deci, lucrul stabilit: lumea s-a convertit fără minuni. Prin urmare, Iisus din Nazaret nu este Dumnezeu și Fiul lui Dumnezeu. El este pur și simplu un iudeu ca oricare alt iudeu, un om ca oricare alt om, un filozof ca oricare alt filozof, cu ceva mai mult talent ori cu ceva mai multă îndemânare. Cei doisprezece apostoli erau doisprezece pescari, ca toți ceilalți pescari. Dumnezeu nu era nici cu El, nici cu ei.

VI

Iată, așadar, felul în care rezolvați problema: „Dat fiind un Iudeu răstignit, cu doisprezece pescari trimiși de El să predice doctrina Sa, în chip vădit lumea trebuia să se convertească și să adore, ca pe unicul Dumnezeu al cerului și al pământului, pe acest Iudeu răstignit. Există o proporție evidentă între efect și cauză, între mijloace și scop. Nimic aici supranatural ori dumnezeiesc. Totul este foarte simplu, foarte firesc, foarte conform legilor logicii." Primim această soluție, ale cărei consecințe vor scoate la lumină admirabila ei justețe.

CAPITOLUL AL XXIV-LEA
CONSECINȚELE

I

ÎNTÂIA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca un Iudeu răstignit, ajutat de doisprezece pescari, fără carte, fără bani, fără ocrotire, fără trecere, să fi înduplecat lumea întreagă, în plin secol al lui August, să-și sfărâme idolii, să-și ardă templele, să-și schimbe legile, să-și curețe moravurile și să Se fi făcut adorat ca Ziditorul lumii și unicul Dumnezeu al cerului și al pământului, El, Iudeu răstignit între doi scelerati, ca cel mai scelerat dintre cei trei. Toate acestea sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles.

II

A DOUA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca, timp de trei sute de ani, milioane de bărbați, de femei, de bogați, de săraci, de senatori, de prinți, de generali de armată, de consuli, în Asia, în Africa, în Grecia, la

Roma, în Galii, în Spanii, în Germania, pe toată fața globului, să se fi lăsat sfâșiați, zdrobiți, arși, înecați, tăiați în bucăți, pentru a avea plăcerea și cinstea de a adora, ca pe unicul Dumnezeu al cerului și al pământului, un Iudeu răstignit, care nu este decât un iudeu. Toate acestea sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles.

III

A TREIA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca, de optsprezece veacuri, în ciuda progresului veacului și a dezvoltării luminilor, lumea să nu iasă deloc din rușinoasa ei idolatrie; ba, dimpotrivă, sute de milioane de bărbați și de femei din toate țările să iubească și să adore pe Iudeul răstignit, care nu este decât un iudeu, până la a se lăsa înjunghiați pentru El, ori până la a-I jertfi, printr-o dăruire de bunăvoie, averea, libertatea, familiile, nădejdile, afecțiunile lor cele mai scumpe. Toate acestea sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles.

IV

A PATRA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca lumea să fi devenit mult mai luminată, mult mai virtuoasă, mult mai liberă, mult mai civilizată, mult mai fericită sub toate privințele, mărturisind absurditatea ridicată la cea mai înaltă putere, adică adorând ca pe Ziditorul și Dumnezeul cerului și al pământului un Iudeu răstignit, care

nu este decât un iudeu. Toate acestea sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles.

V

A CINCEA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca toată partea neamului omenesc care refuză să adore, ca pe unicul Dumnezeu al cerului și al pământului, un Iudeu răstignit, care nu este decât un iudeu, să rămână cufundată în barbarie, în sclavie, în corupție, într-un îngrozitor abis de mizerii. Toate acestea sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles.

VI

A ȘASEA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca această parte degradată a neamului omenesc să iasă din barbarie, din sclavie, din corupție și să meargă pe căile libertății, ale civilizației și ale fericirii, îndată ce adoră, ca pe unicul Dumnezeu al cerului și al pământului, un Iudeu răstignit, care nu este decât un iudeu. Toate acestea sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles.

VII

A ȘAPTEA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca toate națiunile care încetează să adore cu credință și fervoare, ca pe unicul Dumnezeu al cerului și al pământului, un Iudeu răstignit, care nu este decât un iudeu, să înceapă prin a-și pierde luminile, moralitatea și pacea, pentru

a sfârși prin a cădea din nou, din revoluții în revoluții, în angoasele îndoielii păgâne, în onorurile materialismului păgân, în ghearele despotismului păgân, de unde le scosese adorarea Iudeului răstignit. Toate acestea sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles.

VIII

A OPTA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca un Iudeu răstignit, care nu este decât un iudeu, aruncându-Se dintr-un singur salt de pe spânzurătoarea pe care tocmai Își dăduse sufletul pe altarele lumii întregi, să Se mențină acolo neclintit de optsprezece veacuri, în ciuda tuturor eforturilor vicleniei, a violențelor forței, a dezlănțuirii patimilor unite pentru a-L răsturna; și aceasta în mijlocul ruinelor de douăzeci de ori îngrămădite ale tuturor celorlalte lucruri: imperii, monarhii, republici, sisteme, instituții. Toate acestea sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles.

IX

A NOUA CONSECINȚĂ. Este foarte simplu, foarte firesc, foarte logic, ca toate popoarele lumii, care, timp de patru mii de ani, au așteptat din cer un Eliberator însărcinat să restabilească pe pământ domnia adevărului, a dreptății și a virtuții, să fi recunoscut drept obiect al nădejdilor lor un Iudeu răstignit, care nu este decât un iudeu; ca, din acel moment, să fi încetat să mai aștepte un alt eliberator; ca Dumnezeu, care nu este nimic dacă nu este bunătatea, adevărul, puterea

infinită, să fi îngăduit, fără împotrivire, fără opoziție, ca acest Iudeu răstignit să-Și fi însușit în folosul Său credința și adorarea neamului omenesc; ca acest Iudeu, care nu este decât un iudeu, să fi făcut toate lucrările lui Dumnezeu, să fi luminat, mângâiat, eliberat, făcut pe oameni mai buni și mai fericiți; și toate acestea deși El n-ar fi fost nici Dumnezeu, nici trimisul lui Dumnezeu, ci un vestit înșelător, un scelerat de o mie de ori vrednic de spânzurătoarea în care a fost atârnat. Toate acestea, spuneți dumneavoastră, sunt foarte firești, foarte logice, foarte ușor de înțeles. În toate acestea nu este nimic supranatural, nimic dumnezeiesc și nici urmă de minune. Pentru a împărtăși părerea dumneavoastră, creștinul nu are decât un singur lucru să vă ceară.

CAPITOLUL AL XXV-LEA
O EXPERIENȚĂ

I

Pentru a ne dovedi, limpede precum doi și cu doi fac patru, că convertirea lumii, cu toate consecințele ei, printr-un Evreu răstignit, care nu este decât un evreu, ajutat de doisprezece pescari ca toți ceilalți pescari, este un lucru foarte ușor, foarte logic, care nu depășește nicidecum puterile omenești și nu cere nici un miracol, vom ruga pe vreun necredincios de faimă, pe domnul Renan, de pildă, să ne dea o repetiție a ei. Niciodată întreprindere nu a fost mai vrednică de inima sa cea mare. Adânca lui compătimire pentru neamul omenesc, prostește încovoiat de atâtea veacuri sub jugul degradant al idolatriei creștine, nu îngăduie să ne îndoim că se va împrumuta cu fericire experienței propuse.

II

Așadar, într-o dimineață, falnicul tăgăduitor al dumnezeirii creștinismului coboară în stradă, cu cele două vestite volume ale sale sub braț, și se îndreaptă către faubourg Saint-Antoine. Înaintea lui se află fiul unui tâmplar, fumându-și pipa înaintea atelierului tatălui său. Îl cheamă și îi spune:

„Eu sunt domnul Renan, membru al Institutului. Știința mi-a dovedit că întemeierea creștinismului este o lucrare pur omenească. Isus nu este Dumnezeu, n-a făcut minuni. Apostolii Săi erau niște visători. Lov iți de halucinație, lucru care se întâmplă adesea în Iudeea, au crezut că văd ceea ce n-au văzut, că aud ceea ce n-au auzit. Cărțile mele, iată-le aici, îți vor da dovada.

În afară de mine și de cei asemenea mie, omenirea este, de optsprezece secole, victima unei rușinoase mistificări. Pentru a o convinge de aceasta, am hotărât să dau o repetiție a faptului al cărui erou a fost Isus."

III

„Pe tine te-am ales pentru a împlini această întreprindere: izbânda va fi slava ta tot atât cât și a mea. Plin de acest gând, vei reîncepe rolul lui Isus din Nazaret. Acest rol îți este cunoscut și te afli în toate condițiile cerute pentru a-l îndeplini. Pe de o parte, ești tâmplar și fiu de tâmplar; pe de

alta, n-ai nevoie, pentru a izbuti, nici de agenți supranaturali, nici de miracole. La lucru, deci, și vei deveni nemuritor."

IV

La cuvântul savantului academician, tânărul tâmplar părăsește prăvălia tatălui său, coboară pe malurile Senei și adună în jurul său doisprezece pescari de meserie.

„Prietenii mei, le spune el, lăsați-vă bărcile și mrejele. Urmați-mă; am să vă fac o comunicare însemnată."

Ei îl urmează.

V

Împreună cu ei urcă pe Buttes-Chaumont și, retrăgându-se deoparte, îi face să se așeze pe iarbă; apoi le vorbește în acești termeni:

„Mă cunoașteți; știți că sunt tâmplar de meserie și fiu de tâmplar. Se fac aproape treizeci de ani de când lucrez în atelierul tatălui meu. Adesea m-ați văzut când veneați la noi ca să vă reparăm bărcile.

VI

Ei bine! Sunteți în eroare. Nu sunt deloc ceea ce credeți. Așa cum mă vedeți, eu sunt Dumnezeu. Eu am creat cerul și pământul. Am hotărât să mă fac recunoscut drept ceea ce sunt și adorat în întregul univers până la sfârșitul veacurilor."

VII

„Vreau bine să vă fac părtași la slava mea.

VIII

Iată planul meu: încep prin a cutreiera, vreme de câtva timp, propovăduind și cerșind, satele din împrejurimile Parisului. Unii mă ascultă, alții își bat joc de mine și mă resping. Sunt acuzat de felurite crime și mă iscodesc atât de bine, încât mă fac condamnat la moarte și dus la eșafod. Acolo este triumful meu.

Trei zile după execuție, îmi pun din nou capul pe umeri; înviez și vă spun: «Mergeți, învățați toate națiunile, botezându-le în numele tâmplarului din Paris și poruncindu-le să creadă tot ceea ce v-am învățat și să facă tot ceea ce poruncesc.»"

IX

„Parisul va fi întâiul teatru al propovăduirii voastre. Veți străbate străzile; vă veți opri în piețe; îi veți chema pe trecători și le veți spune:

«Ascultați marea veste. Tânărul tâmplar din faubourg Saint-Antoine, care cutreiera satele cerșind și propovăduind; care s-a făcut condamnat la moarte de curtea cu juri și care a fost executat zilele acestea, nu este un om, ci este Fiul lui Dumnezeu, Creatorul cerului și al pământului.»"

X

„Pentru a avea slava și plăcerea de a-l adora, trebuie cu toții, fără nici o excepție, bărbați, femei, copii, bogați, săraci, să începeți prin a mărturisi că voi și părinții voștri, ca și toate popoarele lumii, n-ați fost până acum decât o turmă de ignoranți, victime ale celor mai grosolane erori.

Apoi trebuie să vă prosternați cu smerenie la picioarele noastre, cu căința în inimă, să ne spuneți toate păcatele voastre, chiar și pe cele mai ascunse, și să faceți toate penitențele pe care ni se va părea de cuviință să vi le impunem.

XI

Apoi veți avea bunăvoința să vă lăsați batjocoriți, ocărâți, insultați fără să crâcniți; aruncați în închisoare fără a opune cea mai mică împotrivire; biciuiți până la sânge, cu mulțumirea pe buze; în sfârșit, să vi se taie capul în piața publică și să credeți din adâncul inimii că acesta este tot ce vi se poate întâmpla mai fericit.

Iată, prietenii mei, ceea ce veți repeta cuvânt cu cuvânt în toate cartierele Parisului. De acolo vă veți răspândi prin provincii; veți trece Alpii, Pirineii, Oceanul și veți merge să propovăduiți aceeași doctrină până la marginile lumii."

XII

„Nu trebuie să vă ascund aceasta: toată lumea își va bate joc de voi. Oamenii mari vor spune că ați băut. Cete de copii vor alerga după voi, urlând și aruncând în voi cu pietre. Toate acestea vor provoca tulburare în cetate. Agenții poliției vă vor aresta, veți fi aduși înaintea justiției. Procurorul imperial vă va face aspre mustrări și vă va împiedica să propovăduiți doctrina mea.

Nu-l veți asculta și o veți propovădui și mai mult. Veți fi arestați din nou: vă veți lăsa arestați. Veți fi biciuiți din nou: vă veți lăsa biciuiți. Veți fi aruncați din nou în închisoare: vă veți lăsa aruncați în închisoare. În sfârșit, pentru a vă face să tăceți, la Paris ori aiurea, vi se va tăia capul: vă veți lăsa tăiați la cap. Atunci totul va merge de minune.

XIII

Când aceasta se va fi făcut, vom fi izbutit pe deplin: toată lumea va voi să se convertească. Eu voi fi recunoscut drept singurul Dumnezeu adevărat. Voi fi adorat mai întâi la Paris, apoi în tot departamentul Senei și în celelalte. De la Paris, cultul meu va trece la Roma, la Londra, la Petersburg, la Madrid, la Constantinopol, la Pekin. Curând, prăvălia tatălui meu va deveni o frumoasă capelă, unde pelerinii vor veni cu grămada din cele patru colțuri ale lumii, iar bogatele lor daruri vor face mândria orașului meu natal.

XIV

Iar voi, cei doisprezece apostoli ai mei, veți fi doisprezece sfinți, pe care îi va chema în ajutor întregul univers. Oasele voastre vor fi puse în altare de aur și de marmură; statuile voastre în nișe, iar chipurile voastre, zugrăvite pe steaguri, vor fi purtate în procesiuni nu numai la Paris, ci în lumea întreagă, până la sfârșitul veacurilor. Astfel, veți ajunge în linie dreaptă la nemurire, fără a socoti cerul pe care vi-l făgăduiesc pentru toată veșnicia. Ce fericire pentru voi! ce slavă pentru femeile și copiii voștri!

A converti lumea nu este mai greu decât atât, și iată planul meu. Este, după cum vedeți, foarte simplu, foarte logic, nu depășește în nimic puterile omenești și nu cere nici umbra unui miracol.

Pot să mă bizui pe voi, nu-i așa?"

XV

Cum ar fi fost primit un asemenea discurs? Nu este nevoie să se spună. Îi aud pe bravii noștri pescari, iritați de mistificarea al cărei obiect sunt, reproșând-o cu tărie, prin cuvânt și prin gest, poate chiar prin braț, celui ce i-a fost autor. Îi văd coborând în Paris și vestind pretutindeni că mintea tânărului tâmplar din faubourg Saint-Antoine s-a mutat. Și nimeni nu s-ar mira aflând că noul dumnezeu a fost dus, chiar în aceeași zi, la ospiciul din Charenton, unde s-ar bucura, în locul onorurilor dumnezeiești, de necontestatul privilegiu de a ține

al doilea rang între nebuni, cel dintâi aparţinând, fără îndoială, inventatorului planului.

CAPITOLUL AL XXVI-LEA
O CONCLUZIE

I

Este pe deplin stabilit că întreprinderea tâmplarului din Paris este culmea nebuniei. Totuși, ea nu este mai lipsită de judecată decât aceea a lui Isus din Nazaret, dacă Isus din Nazaret nu este decât un simplu muritor, născut într-un staul și crescut în prăvălia unui meșteșugar, lucrând singur și fără ajutorul celor mai strălucite miracole.

II

Ba chiar este mult mai puțin astfel. Un tâmplar din Paris prețuiește tot atât cât un tâmplar din Nazaret. Un francez ghilotinat nu este mai prejos decât un evreu răstignit. Doisprezece pescari ai Senei pot bine, în privința științei și a curajului, să țină piept celor doisprezece pescari ai micilor lacuri ale Galileii. A face să fie adorat un cetățean francez al secolului al nouăsprezecelea este, fără comparație, mai puțin greu decât a face să fie adorat un evreu în veacul lui August.

III

Astfel, când se voiește a se explica întemeierea creștinismului prin cauze pur omenești, se ajunge în patru pași la ultimul grad al ridicolului. Totuși, nu există efect fără cauză. Orice ar face necredinciosul, creștinismul este un fapt, iar acest fapt supărător se ridică înaintea lui în toată înălțimea sa. Fiindcă nu există cauză omenească ce să poată explica întemeierea lui, trebuie deci, afară doar dacă s-ar admite un efect fără cauză, să se recunoască în el o cauză dumnezeiască. Așadar, Dumnezeu S-a amestecat în aceasta: a fost miracol.

IV

Dar dacă Dumnezeu S-a amestecat în aceasta, creștinismul este adevărat, singur adevărat, pe deplin adevărat. Tuturor dogmelor pe care le învață, tuturor datoriilor pe care le impune, nu mai rămâne decât să li se spună: **CREZUL**.

Creștinismul îmi spune: omul a căzut: **CREZUL**.
Omul a fost răscumpărat: **CREZUL**.
A fost răscumpărat prin Isus Cristos, Fiul lui Dumnezeu făcut om: **CREZUL**.
Omul are un suflet nemuritor: **CREZUL**.
Există un iad veșnic: **CREZUL**.
Există un cer veșnic: **CREZUL**.
Există o Biserică infailibilă însărcinată să învețe adevărul: **CREZUL**.
Această Biserică va dăinui până la sfârșitul lumii: **CREZUL**.

Această Biserică este Biserica catolică, apostolică, romană: **CREZUL**.

V

Creștinismul îmi spune că singurul mijloc de a evita iadul și de a merita cerul este a face ceea ce îmi poruncește: **CREZUL**.
A-L iubi pe Dumnezeu mai presus de toate și pe aproapele meu ca pe mine însumi: **CREZUL**.
A respecta bunul altuia: **CREZUL**.
A ierta injuriile: **CREZUL**.
A trăi în castitate: **CREZUL**.
Smerit: **CREZUL**.
Mortificat: **CREZUL**.
A mă mărturisi: **CREZUL**.
A mă împărtăși: **CREZUL**.

VI

De vreme ce creștinismul este adevărat, pe deplin adevărat, toate sistemele potrivnice creștinismului sunt false; toate obiecțiile sunt nule, de vreme ce nu pot exista adevăruri contradictorii. Așadar, înaintea singurului fapt al întemeierii creștinismului, toate sistemele: raționalismul, panteismul, materialismul, ateismul, naturalismul, cezarismul, senzualismul, pozitivismul, socialismul, solidarismul, spiritismul, care își ridică astăzi capul lor hidos împotriva creștinismului, precum hidra fabulei sau fiara Apocalipsei, sunt

false, pe deplin false. Așadar, toate sofismele, toate „dacă", toate „dar", toate „de ce"-urile împotriva dogmei, moralei și cultului creștinismului cad la pământ precum glontele arabului fugar împotriva piramidei deșertului.

VII

Scopul nostru este atins. Creștinul secolului al nouăsprezecelea cunoaște **REFUGIUL**, castelul întărit, cetatea de necucerit din care poate înfrunta atacurile vrăjmașilor săi, precum și furtunile și primejdiile timpurilor de față. Aici s-ar putea sfârși lucrarea noastră. Voim, totuși, să o urmăm mai departe. Ni se pare folositor a pune în lumină tot ceea ce este putere, nu numai de apărare, ci și de atac, în acest cuvânt minunat: **CREDO**.

CAPITOLUL AL XXVII-LEA
O ARMĂ OFENSIVĂ

I

A nimici dintr-o singură lovitură toate obiecțiile, iată cel dintâi și imens avantaj al faptului pe care se sprijină **CREZUL** creștinului, întemeierea creștinismului. A le întoarce în dovezi, și încă în dovezi triumfătoare, iată un altul. Din scut și refugiu cum era, **CREZUL** devine revolver și tun ghintuit. Din armă de apărare se schimbă în armă ofensivă, de o putere și de o precizie fără egal. Vom arăta aceasta.

Destul timp și-a dat cel nelegiuit liberă carieră împotriva religiei; ne va fi bine îngăduit și nouă să folosim o dată represaliile și să întoarcem împotriva lui propriile lui arme. Destul de des necredinciosul l-a prefăcut pe creștin în idiot: poate oare necredinciosul să găsească rău că creștinul îl preface pe el în apologet?

II

Pentru liberi-cugetătorii de orice nuanță, panteiști, materialiști, socialiști, solidaristi, raționaliști, spiritiști, creștinismul nu este nici măcar un sistem rațional. Ei descoperă în el o mulțime de lucruri care nu rezistă criticii sau care izbesc bunul-simț. Obiecțiile lor împotriva dogmei atacă dumnezeirea și chiar existența Domnului nostru Isus Cristos. Pentru unii, Isus din Nazaret nu este decât un om ca oricare altul. Pentru aceștia, El este pur și simplu un mit, inventat în scopul de a personifica un sistem, precum eroii și semizeii mitologiei.

III

Cei doisprezece apostoli sunt cele douăsprezece semne ale zodiacului; sau, dacă au existat, erau niște fanatici, înșelați de propria lor închipuire, care au afirmat că au văzut ceea ce nu văzuseră, auzit ceea ce nu auziseră, atins ceea ce nu atinseseră. În ansamblul lor, tainele creștinismului alcătuiesc un țesut de contradicții, de imposibilități, de absurdități și de himere, asupra cărora cel mai mic grad de știință este de ajuns pentru a face grabnică și suverană dreptate.

IV

Cât despre morală, ei susțin că este un talmeș-balmeș de legi și de practici, dintre care unele sunt învechite, inutile, arbitrare, superstițioase; iar altele cu neputință de păzit, potrivnice înclinațiilor celor mai imperioase ale firii și drepturilor imprescriptibile ale libertății omenești. De aici trag concluzia

că un Dumnezeu infinit de drept și infinit de înțelept nu poate fi autorul lor.

Așadar, absurditate de o parte, imposibilitate sau inutilitate de cealaltă: iată ultimul cuvânt al necredincioșilor asupra creștinismului. De aici urmează că, îmbrățișându-l, neamul omenesc a fost lovit de halucinație.

V

Întemeiat pe faptul întemeierii creștinismului, **CREDO** întoarce această îndoită lovitură în dovadă biruitoare. Din cele de mai sus am văzut, și bine am văzut, că, chiar acceptând creștinismul ca pe un sistem rațional, este cu neputință a-i explica întemeierea prin mijloace omenești. Afară doar dacă s-ar admite un efect fără cauză, trebuie în chip necesar să se recurgă la miracole, și la miracolele cele mai bine întemeiate.

VI

Veniți acum să ne spuneți și vă străduiți să convingeți lumea întreagă de aceasta, că creștinismul nu este nici măcar un sistem rațional, că dogma sa este falsă, incredibilă, absurdă în multe puncte. Ce înseamnă aceasta, dacă nu a spori nemăsurat dificultatea, deja atât de mare, de a-l face primit și a demonstra cu o nouă putere existența, necesitatea, numărul și strălucirea miracolelor prin care a fost făcut crezut de univers?

VII

Cu cât obiecțiile voastre sunt mai tari, cu atât ele sunt mai numeroase, și cu atât mai mult faceți să crească greutatea întreprinderii. Prin urmare, cu atât mai mult miracolul vă apucă de gât și vă silește să mărturisiți realitatea și puterea intervenției dumnezeiești, care a făcut să se plece sub jugul credinței creștine cele mai mândre minți, însăși rațiunea neamului omenesc.

VIII

Fără să bănuiți, vă prefaceți în apologet și deveniți, pentru voi înșivă, un adevărat Părinte al Bisericii. De voie, de nevoie, sunteți siliți să vă vorbiți astfel:

„Obiecțiile mele împotriva dogmelor creștine nu sunt noi. Toate au fost făcute, și încă altele pe lângă ele, chiar la nașterea creștinismului, de către eretici, de către filozofii păgâni, de către negatori nu mai puțin iscusiți decât mine.

Nu există nici un dogm al credinței creștine care să nu fi fost atacat de o sută de ori prin raționament, prin știință, prin istorie, prin toate felurile de obiecții, și aceasta cu o superioritate care n-a fost întrecută. Nu există nici o taină care să nu fi fost travestită, denaturată, jucată pe scene și dată râsetelor unei lumi care auzea vorbindu-se despre ea pentru întâia oară.

IX

Dacă, așadar, în ciuda educației mele într-o țară creștină, în ciuda exemplului atâtor mari oameni și atâtor mari popoare care au crezut, al atâtor persoane nu mai puțin luminate decât mine care continuă să creadă, în ciuda unei stăpâniri publice de optsprezece veacuri, dogma creștinismului mi se pare atât de potrivnică rațiunii încât o socotesc cu neputință de crezut, ce trebuia să-i pară lumii păgâne, dacă nu un scandal în stare să facă să se poticnească cele mai ferme minți, o nebunie în stare să ascută toate sarcasmele, să provoace toate râsetele, să facă să se clatine toate capetele?

Cu cât simt mai mult puterea obiecțiilor, cu atât mai mult se înalță, în propriii mei ochi, acest scandal și această nebunie; prin urmare, cu atât mai bine înțeleg imposibilitatea absolută în care se afla lumea păgână de a crede în creștinism.

X

Și totuși, această dogmă creștină, care îmi apare ca un sistem incoerent și care nu rezistă în fața criticii mele, ca un amestec ridicol de fabule și de contradicții, ca un munte de absurdități și de imposibilități, universul a crezut-o.

A crezut-o pe cuvântul a doisprezece ignoranți.

A crezut-o în plin veac al lui August, adică, după cum am învățat la colegiu, în veacul prin excelență al luminilor, al filozofiei, al elocinței și al artelor.

A crezut-o, în ciuda împotrivirilor de o sută de ori reînnoite ale liberi-cugetătorilor contemporani, ale căror cărți și ale căror condeie nu încetau să-i spună întocmai tot ceea ce îmi spun eu însumi: «Dogma creștinismului este un țesut de concepții imaginare, un plagiat stângaci al vechilor tradiții orientale și al câtorva formule filozofice.»

XI

A crezut-o, în ciuda stăpânilor pământului înarmați ca să o proscrie; în ciuda lui Nero, Domițian, Dioclețian, Galeriu; în ciuda leilor, tigrilor, rugurilor, pieptenilor de fier întrebuințați pentru a împiedica lumea să creadă în ea.

A crezut-o în toate punctele globului, la Atena, la Roma, în Orient și în Occident.

Și, în ciuda mea și a celor asemenea mie, o crede încă.

XII

Prin ce mijloace să explic acest fapt neînduplecat?

Două numai: **DELIRUL** sau **MIRACOLUL**.

Miracolul nu-l primesc; dacă l-aș primi, aș fi catolic.

Delirul; dar cine este lovit de el? Sunt eu oare cu adevărat sigur că nu eu?

Sunt eu oare cu adevărat sigur că numai eu am dreptate împotriva lumii întregi și că numai eu sunt înțelept, numai eu luminat între muritori?

XIII

Pot eu avea o încredere rațională în niște obiecții care nu au nimic solid în ochii restului oamenilor și care poate mi s-ar părea și mie iluzorii, dacă inima mea nu mi-ar rătăci rațiunea?

Mă cred înțelept; iar, prin glasul marilor săi oameni și al marilor sale popoare, lumea întreagă îmi spune că nu sunt decât victima, martirul unei erori deșarte.

Nu cumva lumea spune adevărul?

XIV

A mă face apologet împotriva voinței mele, iată rezultatul la care duc obiecțiile mele împotriva dogmelor creștinismului. Am manevrat atât de bine, încât toate au devenit dovezi zdrobitoare; astfel că mă aflu închis într-un cerc de fier, din care nu pot ieși decât pe două porți:

DELIR SAU MIRACOL;
NEBUN SAU CATOLIC.
Nu există cale de mijloc.”

CAPITOLUL AL XXVIII-LEA
CONTINUAREA CELUI PRECEDENT

I

Nu mai puțin decât obiecțiile împotriva dogmei creștinismului, atacurile împotriva moralei sale au drept efect neașteptat întărirea **CREZULUI** creștinului. Toate revendicările mândriei, toate murmurele patimilor, toate răzvrătirile firii împotriva preceptelor Evangheliei tind să arate că aceste precepte sunt inutile, nepracticabile, învechite, potrivnice libertății omului, sau cel puțin că se poate lua din ele ori lăsa din ele, fără urmări.

II

De aici ce rezultă? Încă o dată dovada palpabilă a existenței, a necesității, a numărului și a strălucirii miracolelor care au silit lumea să-și plece capul sub jugul moralei creștine. Cu cât obiecțiile par mai tari, cu atât ele sunt mai numeroase, și cu atât mai mult fac să crească greutatea întreprinderii; prin urmare, cu atât mai mult fac să strălucească puterea biruitoare

a miracolelor care au triumfat asupra împotrivirilor universului.

III

Aici liber-cugetătorul, Renan, Proudhon, Strauss, oricare ar fi știința, vârsta ori numele lui, se află din nou prefăcut, în adâncul conștiinței sale, în apologet fără voie. Este condamnat să-și spună:

„Morala creștinismului era, acum optsprezece veacuri, ceea ce este și astăzi. Or, această morală îmi pare în multe puncte inutilă, facultativă, învechită, nepracticabilă, potrivnică rațiunii și libertății mele.

Eu sunt cel care vorbesc astfel! eu, care simt această imposibilitate! eu, care proclam această libertate de a alege preceptele care îmi convin și de a le lăsa pe cele care nu-mi convin!

IV

Cine sunt eu, eu, născut în sânul creștinismului; eu, deprins încă din copilărie să privesc legea evanghelică drept o lege dumnezeiască și întru totul obligatorie; eu, modelat pe genunchii mamei mele la jugul pe care îl impune; eu, care am crescut într-o atmosferă creștină și trăiesc înconjurat de exemple a căror voce neîncetată îmi predică și necesitatea absolută a moralei creștinismului și posibilitatea de a o practica?

V

Dacă, în ciuda tuturor acestora, ea îmi pare imposibilă, inutilă, facultativă, cu atât mai mult cât trebuie să-i fi părut astfel lumii păgâne, îngropate în plăcerile simțurilor, atunci când i-a fost vestită pentru întâia oară! Cum au putut, așadar, atâția tineri de carne și de oase ca și mine, tot atât de slabi, tot atât de bogați, tot atât de instruiți, tot atât de pătimași ca și mine, poate mai mult; cum au putut atâția oameni de orice vârstă, de orice rang, de orice țară, de orice stare, tot atât de iscusiți, tot atât de învățați ca și mine, poate mai mult, să primească drept adevărată, drept obligatorie, drept posibilă, această aceeași morală pe care eu o declar falsă, facultativă, imposibilă?

VI

Cum s-au supus ei ei cu atâta docilitate? Cum au păzit-o în toate punctele și cu o desăvârșire stăruitoare, atunci când, pentru a o practica, trebuia nu numai să înlănțuie patimi hrănite încă din leagăn prin deprinderi contrare, întărite prin exemplul universal, consacrate prin religie; să răstoarne din temelii ideile sale, gusturile sale, întreaga sa viață; să rupă, prin urmare, lanțuri pe lângă care ale mele nu sunt decât ghirlande de flori; ci încă să consimtă a fi renegat de ai săi, jefuit de bunurile sale, ciuruit de sarcasme, biciuit până la sânge, însemnat cu fierul roșu, trimis la galere, așteptând apoi, drept ultimă încurajare, delicioasa plăcere de a fi fript de viu ori zdrobit cu bunăvoință între dinții unui leu al Africii sau ai

unui urs al Germaniei, sub bătăile din palme ale unui popor întreg?

VII

Prin ce mijloc să explic acest nou fapt, nu mai puțin neînduplecat decât cel dintâi?

Două numai: **DELIRUL** sau **MIRACOLUL**.

CREDINȚĂ sau nebunie.
Nu există cale de mijloc.

VIII

„Iată rezultatul obiecțiilor minții mele și al răzvrătirilor inimii mele împotriva moralei creștinismului. Din treaptă în treaptă am ajuns să demonstrez, mai bine decât toți apologeții, nevoia imperioasă și certitudinea neclintită a miracolelor, a căror singură strălucire a putut birui, în întreg neamul omenesc, cea mai înfricoșătoare împotrivire ce se poate închipui: mândria simțurilor, slăbiciunea inimii și violența patimilor, unite împotriva moralei evanghelice.

IX

„Această demonstrație are, pe deasupra, însușirea perfidă de a crește în proporție directă cu dificultățile mele. Cu cât mai vii sunt patimile mele, cu cât mai neîmblânzite îmi sunt simțurile, cu cât mai învechite îmi sunt deprinderile, cu cât mai grele

îmi sunt lanțurile, cu atât mai bine înțeleg nevoia și puterea irezistibilă a miracolelor care au biruit toate aceste lucruri în lumea veacului lui August și au făcut-o să primească și să practice, cu prețul sângelui său, o morală a cărei imposibilitate nimeni nu o cunoaște mai bine decât mine.

Ce-mi mai rămâne?

X

„Să pretind că credința neamului omenesc în creștinism este efectul unei halucinații?

Dar nu se va lipsi nimeni să-mi răspundă:

«Dacă neamul omenesc este halucinat, cine ți-a spus că nu ești și tu?
Dacă toți oamenii sunt nebuni, dovedește că tu ești înțelept!»

XI

„Ce-mi mai rămâne, așadar? Dacă nu vreau să-mi închid ochii ca să nu văd și să mă osândesc la o necontenită inconsecvență, care ar fi viermele rozător al conștiinței mele, rușinea vieții mele și chinul morții mele, îmi rămâne să mă întorc la credința botezului meu și să mărturisesc, mai mult încă prin purtarea mea decât prin cuvintele mele, neatacabilul **CREZ** al lumii catolice."

Numai această hotărâre este rațională.

CREZUL.

REZUMAT GENERAL

I

Înspăimântați de primejdiile imense care amenință astăzi credința unui mare număr de suflete, am voit să le dăm un **REFUGIU** sigur. Acest refugiu se află în acest cuvânt: **CREZUL**. Întemeiat pe un miracol, cel mai strălucit dintre toate și care dăinuie încă, acest cuvânt, bine înțeles, este pentru creștin un mijloc nefailibil de apărare și un principiu veșnic de biruință: *Hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra.*

Care este acest miracol? Este convertirea lumii, rezumată în acest fapt:

LUMEA ADORĂ UN EVREU RĂSTIGNIT.

II

Acest fapt dă loc următorului raționament: Sau acest Evreu răstignit este Dumnezeu, sau nu este Dumnezeu.

Dacă este Dumnezeu, totul se explică. Lumea Îl adoră pe Evreul răstignit, Isus din Nazaret, fiindcă miracole de o strălucire irezistibilă, săvârșite de El și de ucenicii Săi, au dovedit dumnezeirea Sa și au silit credința neamului omenesc. În acest caz, creștinismul, fiind lucrarea lui Dumnezeu, este adevărat, pe deplin adevărat; și nimic nu este mai bine întemeiat decât **CREZUL** creștinului.

Dacă Evreul răstignit, Isus din Nazaret, care, de optsprezece sute de ani, domnește pe altarele neamului omenesc, nu este Dumnezeu, atunci lumea întreagă, lumea civilizată, este lovită de o halucinație imensă, incurabilă; de vreme ce, pe simplul cuvânt al a doisprezece ignoranți, al a doisprezece înșelători, al a doisprezece fanatici care au venit să-i spună că au văzut ceea ce nu văzuseră și au auzit ceea ce nu auziseră, ea a adorat și adoră încă, împotriva tuturor luminilor rațiunii sale și în ciuda tuturor înclinărilor inimii sale, drept Creator al cerului și al pământului, un Evreu răstignit care s-a spus Dumnezeu și care nu este Dumnezeu.

III

Întâia concluzie a acestui raționament este că **CREZUL** creștinului, întemeiat pe faptul întemeierii creștinismului, cu miracole ori fără miracole, rămâne un refugiu inexpugnabil.

A doua, că îl închide pe necredincios într-un cerc de fier din care nu poate ieși decât prin una dintre aceste două ieșiri:

Credința la cea mai înaltă putere;
sau
NEBUNIA la ultimele ei limite.

IV

Vin acum puterile întunericului cu ceasurile lor nefaste;

Timpurile rele, vestite de Dumnezeu, cu primejdiile lor de tot felul: slăbirea credinței, decăderea moravurilor, sporirea crimelor, enormitatea scandalurilor;

Ereticii, cu activitatea lor febrilă de propagandă mincinoasă, cu aurul lor corupător și cu denigrarea catolicismului;

Raționaliștii, cu blasfemiile și sofismele lor înnoite în fiecare zi;

Solidariștii, cu ura lor față de adevăr împinsă până la furie;

Negatorii de orice nuanță și de orice talie, cu superbe lor disprețuri și cu râsetele lor satanice;

Revoluționarii, cu planurile lor anarhice, lucrate cu meșteșug în vizuinile întunecoase ale societăților secrete;

Spiriștii, cu oracolele lor, cu prestigiile lor și cu pretenția lor, mărturisită pe față, de a înlocui cultul demonilor cu cultul adevăratului Dumnezeu.

V

Fie ca guvernele, lovite de nebunie, să se unească împotriva creștinismului și împotriva Bisericii; să înlocuiască dreptul forței cu forța dreptului și să-i readucă pe oameni la morala lupilor;

Fie ca națiunile, atinse de *militarium tremens*, să se organizeze în tabere înarmate și, în vederea unor hecatombe omenești necunoscute în istorie, toată grija lor să fie de a găsi o armă în stare să ucidă o sută de oameni într-un minut;

Fie ca lumea botezată, această lume care datorează totul creștinismului, să se ridice în răzvrătire necontenită împotriva Domnului nostru Isus Cristos; să întoarcă împotriva Vicarului Său armele soldaților săi și vicleniile diplomației sale; să-l jefuiască de bunurile sale; să-i tăgăduiască drepturile și să-l adape cu ocări;

Fie ca papalitatea temporală să se prăbușească și, împreună cu ea, cheia de boltă a edificiului social;

Fie ca Pius al IX-lea, alungat din locuința sa de propriii săi fii, să fie silit să apuce drumul exilului;

Fie ca semințe de schismă să se arate și să dea prilej unor deplângătoare defecțiuni;

Fie, în sfârșit, ca, sub un nume sau altul, solidarism, masonism, satanism, socialism, Revoluția triumfătoare să dezlănțuie toate patimile rele, să zguduie tronurile, să sfâșie imperiile, să înece

în sânge civilizația modernă și să atragă asupra pământului vinovat catastrofe pe drept meritate:

Creștinul nu se va clătina.

VI

Întărit de **CREZUL** său, el, copil, tânără fată, săracă slujnică, mică lucrătoare, obscur plugar, va lăsa să treacă, liniștit și încrezător, dreptatea lui Dumnezeu. El știe și va ști întotdeauna:

Că toate aceste furtuni au fost prevestite;
Că nu va cădea un fir de păr din capul său fără îngăduința Tatălui său ceresc;
Că tot ceea ce se întâmplă se întoarce spre binele aleșilor;
Că porțile iadului nu vor birui împotriva Bisericii și că vrăjmașii ei vor putrezi curând în mormântul pe care i-l săpaseră.

VII

LUMEA ADORĂ UN EVREU RĂSTIGNIT

La adăpostul acestui fapt, temelie indestructibilă a **CREZULUI** său, creștinul, oricine ar fi el, îi va aștepta cu picior neclintit pe vrăjmașii Dumnezeului și credinței sale. În loc să se tulbure de sofismele lor, în loc să se ostenească a le respinge prin raționament, le va preface în dovezi biruitoare și

va face ceea ce fac fiii veacului când sunt la spectacol: se va mulțumi să privească, să asculte și să aplaude.

VIII

Când vor fi disputat îndeajuns, vor fi negat îndeajuns, vor fi raționat îndeajuns și încă și mai mult vor fi neraționat, el le va spune:

„Curaj! crezând că vă faceți lucrarea voastră, o faceți pe a mea. Înmulțiți-vă obiecțiile, negările, sarcasmele. Surpați toate temeliile creștinismului; negați profețiile; negați miracolele; negați pe Isus Cristos; prefaceți religia mea într-un țesut de himere, de inutilități, de imposibilități. Cu cât dogmele ei vor părea mai absurde și morala ei mai nepracticabilă, cu cât apostolii vor fi mai halucinați, mai slabi, mai ignoranți, mai vrednici de dispreț; cu cât sofiștii și nelegiuiții vor fi avut sau vor avea mai mult spirit, mai multă știință, mai multă elocință, mai mult credit, cu atât credința mea devine mai vie, iar nebunia voastră mai palpabilă.

Mai bine decât oricine ați demonstrat că adorarea unui Evreu răstignit, de către toate națiunile civilizate ale globului, este un fapt inexplicabil, vădit mai presus de puterile omenești; prin urmare, vădit dumnezeiesc: *Incredibile ergo divinum*."

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 9

CREZUL
SAU REFUGIUL CREȘTINULUI ÎN TIMPURILE DE FAȚĂ 12

CAPITOLUL ÎNTÂI
RAȚIUNEA ACESTEI SCRIERI 13

CAPITOLUL AL II-LEA
MARELE FAPT 19

CAPITOLUL AL III-LEA
ISTORIA ACESTUI FAPT 23

CAPITOLUL AL IV-LEA
ÎNTÂIA DIFICULTATE
A DISTRUGE IUDAISMUL 25

CAPITOLUL AL V-LEA
A DOUA DIFICULTATE
A DISTRUGE PĂGÂNISMUL 28

CAPITOLUL AL VI-LEA
A TREIA DIFICULTATE
A ÎNTEMEIA CREȘTINISMUL 32

CAPITOLUL AL VII-LEA
A PATRA DIFICULTATE
ÎNTINDEREA ÎNTREPRINDERII 38

CAPITOLUL AL VIII-LEA
A CINCEA DIFICULTATE
TIMPUL 40

CAPITOLUL AL IX-LEA
A ȘASEA DIFICULTATE
CALOMNIATORII 42

CAPITOLUL AL X-LEA
A ȘAPTEA DIFICULTATE
ERETICII 44

CAPITOLUL AL XI-LEA
A OPTA DIFICULTATE
FILOZOFII 46

CAPITOLUL AL XII-LEA
A NOUA DIFICULTATE
BATJOCORITORII 48

CAPITOLUL AL XIII-LEA
A ZECEA DIFICULTATE
PROGRESELE CREȘTINISMULUI 51

CAPITOLUL AL XIV-LEA
A UNSPREZECEA DIFICULTATE
PRIGOANELE 53

CAPITOLUL AL XV-LEA
SLĂBICIUNEA MIJLOACELOR 57

CAPITOLUL AL XVI-LEA
MĂRIMEA SUCCESULUI 60

CAPITOLUL AL XVII-LEA
SUCCES RAPID 62

CAPITOLUL AL XVIII-LEA
SUCCES SERIOS 65

CAPITOLUL AL XIX-LEA
SUCCES REAL 68

CAPITOLUL AL XX-LEA
SUCCES DURABIL 71

CAPITOLUL AL XXI-LEA
O PRESUPUNERE 74

CAPITOLUL AL XXII-LEA
REZUMAT ȘI DEZVOLTARE 80

CAPITOLUL AL XXIII-LEA
DUBLĂ EXPLICAȚIE 84

CAPITOLUL AL XXIV-LEA
CONSECINȚELE 87

CAPITOLUL AL XXV-LEA
O EXPERIENȚĂ 92

CAPITOLUL AL XXVI-LEA
O CONCLUZIE 100

CAPITOLUL AL XXVII-LEA
O ARMĂ OFENSIVĂ 104

CAPITOLUL AL XXVIII-LEA
CONTINUAREA CELUI PRECEDENT 111

REZUMAT GENERAL 117

Adevărul de Veacuri este o editură dedicată publicării textelor doctrinare catolice provenite din Magisteriu și din tradiția preconciliară. Oferă lucrări recunoscute, cu respectarea surselor și a sensului original al textelor. Activitatea sa urmărește claritatea, fidelitatea și transmiterea învățăturii.

adevaruldeveacuri.ro

ISBN : 9798248210909

Independently published